

MIHOVIL GOTAL

**CRVENO vs. CRNO -
UTJECAJ POLITIKE NA ŽIVOT STANOVNIKA LOVINAČKOG
KRAJA KROZ PRIZMU KOLEKTIVNOG SJEĆANJA**

Mihovil Gotal
Petra Preradovića 21
HR 42000 Varaždin
mgotal@ffzg.hr

UDK: 32:394](497.5 Lovinac)(091)
94(497.5 Lovinac)"1942/..."
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2010-12-01

Rad predstavlja etnografsku građu o kolektivnom sjećanju stanovnika lovinačkog kraja na sukobe u Drugom svjetskom ratu, posljedice tih sukoba u razdoblju Jugoslavije te od uspostave Republike Hrvatske do danas. Građa je analizirana tako da se promatralo, sukladno naznačenom teorijskom pristupu konceptu kolektivnog sjećanja, kako se sjećanja održavaju i prenose na nove generacije, kako utječu na kreiranje političkog identiteta lokalne zajednice te u konačnici kako su omogućila proces političke mobilizacije u suvremenom političkom kontekstu od 1990. godine.

Gljučne riječi: kolektivno sjećanje, lovinački kraj, Drugi svjetski rat, NDH (Nezavisna Država Hrvatska), NOB (narodnooslobodilačka borba), politički identitet, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Republika Hrvatska

UVOD

Razdoblje Drugog svjetskog rata na području Hrvatske obilježila je vojno-političko-ideološka podjela hrvatskog stanovništva na pristaše i pripadnike vojski Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i pripadnike partizanskog pokreta, tj. narodnooslobodilačke borbe (NOB). Posljedice tog sukoba odrazile su se i u podjelama stanovništva u pojedinim lokalnim sredinama, posebice u onima koje su bile najizraženije zahvaćene ratnim razaranja. Područje općine

Lovinac u Lici jedno je od takvih sredina u kojima su se spomenute podjele održale kroz *kolektivno sjećanje* sve do današnjih dana. To je posebno vidljivo u stanovnika koji su preživjeli ili aktivno sudjelovali u Drugom svjetskom ratu, ali i zbog još uvijek aktualnih rasprava o njemu.

Ovaj je rad nastao na temelju etnografskog istraživanja¹ na području općine Lovinac kojom se prilikom razgovaralo s mještanima rođenim u razdoblju od 1928. do 1941. godine, dakle s osobama koje se većinom prisjećaju ratnog ili samo poratnog vremena nakon Drugog svjetskog rata. Cilj je bio prikupiti građu o kolektivnom sjećanju lokalnog stanovništva na sukobe u Drugom svjetskom ratu kao i o spomenutim posljedicama, tj. podjelama među lokalnim stanovništvom nakon rata. Prilikom prvog boravka na terenu kazivačima su se postavljala pitanja dosta široke tematike: od sjećanja na same sukobe u Drugom svjetskom ratu, vojske u kojima su njihovi sumještani sudjelovali, odnos političkih vlasti prema lovinačkom kraju u razdoblju od uspostave SFR Jugoslavije pa sve do uspostave Republike Hrvatske, razdoblje progona u vrijeme Domovinskog rata te obnova nakon rata. Također smo se u velikoj mjeri dotaknuli i odnosa među lokalnim srpskim i hrvatskim stanovništvom u pojedinim razdobljima te isto tako pojedinih značajnih političara kao i života u općini danas. Takvim pristupom prikupila se opsežna građa iz koje se analizom mogu iščitati politička razmišljanja stanovnika. Da bi se konkretizirao predmet istraživanja prilikom drugog boravka na terenu postavljana pitanja su se usmjerila samo na kolektivno sjećanje, na Drugi svjetski rat, kao i razmišljanja mještana lovinačkog kraja o odnosu koji je službena politička vlast, u pojedinim političkim razdobljima, imala prema njemu. Da se upravo taj dio građe izdvojio za daljnje istraživanje svakako je bio taj što se pokazao kao najopširniji i najkonkretniji za detaljniju analizu u odnosu na ostale teme obuhvaćene u intervjuima.

S obzirom na to da se ovaj rad bavi društveno-politički delikatnom temom valja istaknuti kako predstavljena građa prikazuje stavove i interpretacije prošlosti isključivo intervjuiranih kazivača i ne može se generalizirati za sve stanovnike lovinačkog kraja, unatoč sličnostima koje smo u njih uočili i opisali. Iz istog razloga identitet kazivača ostat će skriven.

Također valja posebno naglasiti kako ovaj rad ni na koji način ne predstavlja autorove stavove o uže istraživanoj temi, dakle njegova viđenja i interpretacije prošlosti, niti je namjera davati vrijednosne sudove o političkim i ideološkim podjelama vezanim uz Drugi svjetski rat, politiku u razdoblju SFRJ

¹ Više o samom istraživanju vidi u drugom poglavlju pod nazivom *Kolektivno sjećanje stanovnika lovinačkog kraja – etnografsko istraživanje*.

i Republike Hrvatske. Autorov je cilj predstaviti stavove kazivača na maksimalno moguće nepristran način, a ponuđena objašnjenja su rezultat vrijednosno neutralne analize građe. Na isti način se pristupilo terenskom istraživanju tako što se prilikom intervjuiranja kazivača nastojalo zabilježiti isključivo njihove stavove i sjećanja o spomenutim sukobima, politikama i podjelama među stanovništvom, te se ni na koji način s njima nije polemiziralo o tim temama.

Rad je strukturiran tako da je u prvom dijelu objašnjen koncept *kolektivnog sjećanja*, kroz koji se prikupila etnografska građa pa su istaknuti glavni teorijski okviri i ostali koncepti bitni za njegovo istraživanje. U drugome dijelu iznosimo etnografsku građu prikupljenu na terenu, a u trećem analiziramo građu kroz koncepte navedene u prvom dijelu rada nudeći neka moguća objašnjenja navedene problematike.

1. Kolektivno sjećanje

Na početku ukratko ćemo se pozabaviti središnjim konceptom kroz koji ćemo predstaviti i analizirati prikupljenu građu, a to je *kolektivno sjećanje*. Kao polazište poslužit će nam poglavlje *Kultura sjećanja* Jana Assmanna iz knjige *Kultura pamćenja i historija* (2006). On započinje svoje izlaganje i analizu *kolektivnog pamćenja* ističući zaslugu francuskog sociologa Mauricea Halbwachsa kao autora koji je osmislio sam pojam. Prema Halbwachsu, kolektivno pamćenje se može objasniti kao "socijalna konstrukcija prošlosti".² To znači da pripadnici određene društvene grupe u procesu socijalizacije uče predviđen "društveni okvir" koji im potom omogućuje da na namijenjen način interpretiraju i rekonstruiraju događaje iz prošlosti. Samo kolektivno pamćenje postoji ovisno o komunikaciji među pripadnicima grupe budući da se ono kroz komunikaciju stvara i stalno potvrđuje. Također kolektivno pamćenje Halbwachs razlikuje od individualnog, pa o tomu Assmann piše kako "iz kuta pojedinca pamćenje se predstavlja kao konglomerat sastavljen od sudjelovanja pojedinca u nizu različitih grupnih pamćenja; iz kuta grupe pamćenje se predstavlja kao pitanje distribucije, kao znanje koje grupa dijeli prema unutra, tj. među svojim članovima".³

Ovdje valja napomenuti problem koji može nastati oko razlikovanja terminologije *kolektivno pamćenje* i *kolektivno sjećanje*. U objašnjenju koje navode Maja Brkljačić i Sandra Prlenda (2006.) riječ je o dva koncepta koje valja razlikovati: *kolektivno sjećanje* predstavlja "skup uspomena što ga dijeli

² J. ASSMANN, 2006, 51. prema M. HALBWACHS, 1985a.

³ *Ibid.*, 53.

određena zajednica", a *kolektivno pamćenje* "označava rad na tom sadržaju (kolektivnom sjećanju, op. a.)" te "podrazumjeva aktivnu praksu oblikovanja, strukturiranja i reorganiziranja sjećanja. Ostvarujući se u polju ljudskoga međudjelovanja, kolektivno je pamćenje uvijek politički proces, a kolektivno sjećanje krhak plod trenutnog konsenzusa".⁴ Ovaj problem razlikovanja je i jezične prirode s obzirom na dvostruku mogućnost hrvatskog prijevoda engleske riječi *memory*, odnosno francuske riječi *mémoire*.⁵ U skladu s ovim tumačenjem moramo istaknuti kako je u našem istraživanju naglasak prvenstveno na promatranju kolektivnog sjećanja, a vezano uz to i na interakciji između kolektivnog sjećanja i kolektivnog pamćenja, zbog čega je upravo prvi termin korišten u naslovu ovog rada. Međutim u Halbwachsovom, a time i Assmannovom pristupu, takva terminološka distinkcija nije napravljena, već su oba spomenuta pojma obuhvaćena terminom kolektivno pamćenje, što ipak ne znači da ne postoji slično konceptualno razlikovanje.

Assmann unutar kolektivnog pamćenja razlikuje *komunikacijsko i kulturalno pamćenje*. Pod terminom komunikacijsko pamćenje podrazumijeva "sjećanja koja se odnose na recentnu prošlost koju čovjek dijeli sa svojim suvremenicima".⁶ Objasnjava kako to sjećanje postoji dok postoje i njegovi nositelji, a s njihovom smrću i ono samo nestaje. Prema Assmannovoj procjeni ono traje tri do četiri generacije. Za razliku od toga kulturalno pamćenje objašnjava kao pamćenje koje ima mnogo veću trajnost i koje se ostvaruje kroz simboličke figure. To se prvenstveno odnosi na postojanje mitova koji govore o početcima neke zajednice i kao takvi imaju važnu ulogu u izgradnji i potvrđivanju njezina identiteta.⁷ Prema ovom tumačenju možemo konstatirati kako je naša prikupljena građa, predstavljena u nastavku ovog rada, bliža konceptu komunikacijskog pamćenja, ali također s ponekim elementima kulturalnog pamćenja koje ćemo kasnije istaknuti.⁸

Ovdje ćemo još dodati i tumačenje sociologinje Tanje Vučković Juroš (2010) o *kolektivnim sjećanjima* koje iznosi kroz svoj *interakcionistički model nastanka kolektivnih sjećanja*. Prvo valja istaknuti terminološko pojašnjenje kako se autorica namjerno koristi terminom kolektivna sjećanja, dakle pojmom

⁴ M. BRKLJAČIĆ – S. PRLENDA 2006, 17.

⁵ *Ibid.*, 16.

⁶ J. ASSMANN, 2006, 63.

⁷ *Ibid.*, 65.

⁸ Ovaj odnos komunikacijskog i kulturalnog pamćenja mogao bi funkcionirati i ponešto drugačije, s većim naglaskom na drugu dimenziju, da je odabir kazivača u većoj mjeri obuhvatio i pripadnike mlađih generacija kojima ratno i poratno razdoblje ne predstavlja dio življenog iskustva. To u ovom navratu, zbog terenskih uvjeta, nije bilo moguće pa naznačeno pitanje ostaje predmetom nekoga daljnjeg istraživanja.

u množini. Time želi naglasiti interakciju između dvaju dimenzija svog modela, *političko-proizvodne* i *aktivno-interpretirajuće*, pri čemu ističe kritiku kako se obično promatraju kao zasebni koncepti⁹ – kolektivno pamćenje i kolektivno sjećanje, prema Brkljačić i Prlendi, odnosno kulturalno i komunikacijsko pamćenje, prema Assmannu. Autorica konkretno radi i usporedbu s Assmannom pa tako objašnjava da političko-proizvodna dimenzija predstavlja "proces institucionaliziranja i/ili opredmećenja kolektivnih sjećanja"¹⁰ koje rezultira Assmannovim simbolima u kulturalnom pamćenju, dok aktivno-interpretirajuća dimenzija odgovara komunikacijskom pamćenju za koje smatra da Assmannovom konceptu valja dodati "hijerarhiju postojećih društvenih okvira unutar kojih se komunikacija o prošlosti odvija".¹¹ Ovo razlikovanje dimenzija Vučković Juroš posebno naglašava s obzirom na to da iznosi kritiku semiotičkih i institucionalnih pristupa koji ih razlikuju kao zasebne koncepte. Kako objašnjava, analize u tim pristupima pozornost usmjeruju na političko-proizvodnu dimenziju, tj. na njezine rezultate i proizvode, a zanemaruju aktivno-interpretirajuću dimenziju te posebice interakciju među dimenzijama. Ta kritika se, među ostalim, dotiče i Halbwachovog i Assmannovog rada.¹² Upravo zato Vučković Juroš predstavlja *interakcionistički model nastanka kolektivnih sjećanja*.

Sam model obuhvaća tri razine: makrorazinu, interakcijsku razinu i mikrorazinu. Makrorazina odgovara već spomenutoj političko-proizvodnoj dimenziji kolektivnih sjećanja, a predstavlja naraciju o prošlosti koju nameću političke elite i koja se institucionalizira, primjerice, kroz udžbenike iz povijesti, imena ulica i ritualna obilježavanja događaja iz prošlosti.¹³ S druge strane mikrorazina predstavlja isključivo osobna iskustva iz života pojedinca koja oblikuju njegovo viđenje prošlosti. Te dvije razine međusobno su u interakciji te između sebe oblikuju interakcijsku razinu koja obuhvaća raznolike mnemoničke zajednice, poput obitelji, etničke zajednice ili klase, u kojima pojedinac socijalizacijom stječe njihove naracije o prošlosti odnosno kolektivna sjećanja koje one prenose.¹⁴ Upravo je isticanje i pojašnjenje interakcijske razine glavni

⁹ Konkretno autorica kaže: "Naime, obje te dimenzije smatram ključnim te u svom teorijskom pristupu želim naglasiti da se, unatoč konceptualnom razdvajanju, u praksi one ne mogu razdvojiti. Jedan od argumenata ovog rada, i razlog preferencije pojma "kolektivna sjećanja" u množini, jest da se stoga te dvije dimenzije ne bi trebale razdvajati ni u operacionalizaciji. (T. VUČKOVIĆ JUROŠ, 2010, 82.)

¹⁰ *Ibid.*, 88.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*, 84.

¹³ *Ibid.*, 92.

¹⁴ *Ibid.*, 91.

autoričin interes u njezinom radu i glavni cilj postavljanja modela. Navedeni model također ćemo kasnije detaljnije predstaviti pri njegovoj primjeni u analizi etnografske građe u trećem dijelu rada.

Na kraju ovoga uvoda možemo ukratko rezimirati i konstatirati sljedeće teorijsko polazište: cilj je predstaviti istraživanu etnografsku građu kroz (1) koncept *kolektivnog sjećanja*, prema tumačenju Brkljačić i Prlende, koji odgovara (2) Assmannovom konceptu *kommunikativskog pamćenja* te u konačnici kroz promatranje (3) *aktivno-interpretirajuće* dimenzije interakcionističkog modela nastanka kolektivnih sjećanja Tanje Vučković Juroš. Takvim pristupom razmotrit ćemo prikupljenu etnografsku građu o sjećanjima stanovnika lovinačkog kraja na razdoblje Drugog svjetskog rata te njegovih posljedica na život u njihovoj lokalnoj sredini. Osim toga, cilj nam je istaknuti elemente Assmannovog *kulturalnog sjećanja*, koji oblikuju identitet zajednice, te istaknuti interakcijsku razinu i mnemotičke zajednice unutar spomenutog interakcionističkog modela. Time ćemo pokušati objasniti kako kolektivno sjećanje o spomenutim političkim događajima utječe na oblikovanje svojevrstnog političkog identiteta istraživane lokalne zajednice.

2. Kolektivno sjećanje stanovnika lovinačkog kraja – etnografsko istraživanje

Kao što je objašnjeno u uvodu, u ovom je poglavlju predstavljena prikupljena etnografska građa koja je rezultat terenskog istraživanja u općini Lovinac. Istraživanje je obuhvatilo dva boravka na terenu, u ožujku i svibnju 2010. godine,¹⁵ te je u njemu sudjelovalo ukupno 16 kazivača iz mjesta Lovinac, Sveti Rok, Ričice, Ličko Cerje, Vagan i Piplica.¹⁶ Od toga je 13 kazivača bilo neposredno ispitano, što znači da je intervju vođen prvenstveno s njima, dok su preostala 3 kazivača bili ukućani koji su bili prisutni kada se vodio intervju.¹⁷ Iako oni nisu bili izravno ispitani, u većoj ili manjoj mjeri su se svojim

¹⁵ Istraživanje je provedeno u okviru kolegija *Prakse terenskog istraživanja* na dodiplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, voditeljice prof. dr. sc. Milane Černelić pod mentorstvom dr. sc. Marijete Rajković Ivete, uz financijsku potporu projekta *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* voditeljice Milane Černelić. Zahvaljujem načelniku općine Lovinac Danielu Jurjeviću na ljubaznoj pomoći prilikom terenskog istraživanja, posebice u preporuci kazivača te osiguranju prehrane i prijevoza po terenu.

¹⁶ Nastojalo se obuhvatiti što više zaselaka općine Lovinac da bi se dobila slika za čitavo mjesto, no nažalost zbog kratkog boravka na terenu stanovnici mjesta Smokrić i Vranik nisu intervjuirani.

¹⁷ Zbog osjetljivosti teme osobni identitet kazivača u članku bit će sakriven. Kazivači će u tekstu biti označavni oznakama K i rednim brojem kako su ispitivani.

pojedinačnim komentarima priključili odgovaranju na neka pitanja tako da su i njihova kazivanja zabilježena u transkriptima i kao takva poslužila kao dodatna građa.¹⁸ Svi kazivači bili su hrvatske nacionalnosti rođeni u razdoblju između 1928. do 1941. godine.¹⁹

Sama tema istraživanja ispočetka nije bila striktno određena već je bila generalno osmišljena kao istraživanje političkog identiteta stanovnika lovinačkog kraja. Također nisu postojale nikakve prethodne upitnice o ovoj temi kojima bismo se poslužili u intervjuima. Upravo zato prilikom prvog izlaska na teren pitanja su obuhvatila dosta širok opseg tema, uključujući sjećanje na život u lovinačkom kraju tijekom: Drugog svjetskog rata, SFR Jugoslavije, Domovinskog rata te u razdoblju od kraja Domovinskog rata do danas. Kronološki okviri prvenstveno su se sami nametnuli prilikom vođenja nestrukturiranih intervjua s kazivačima. Pitanja koja su se u njima postavljala u velikoj su se mjeri oblikovala u hodu prilagođavajući se kazivačima ovisno o tome o kojim temama su bili voljni govoriti. Kazivači su iznosili svoja viđenja političkih događaja i promjena u spomenutim razdobljima (od lokalne pa do nacionalne razine), pri čemu su iznosili i svoje stavove o nekim političkim strankama i pojedinim političarima. Nakon prvog boravka na terenu, prilikom obrade prikupljene građe, tema kolektivnog sjećanja na Drugi svjetski rat te posljedice sukoba na život u razdoblju SFRJ i od uspostave Republike Hrvatske pokazala se kao najkonkretnija tema o kojoj su kazivači najviše govorili. Prilikom drugog izlaska na teren spomenuti kronološki okviri poslužili su kao temeljna struktura postavljanja pitanja za polustrukturirane intervjue.

Kazivači su u intervjuima opisivali svoja individualna sjećanja i življeno iskustvo. Priče koje su prepričavali često su bile o njima bliskim osobama, najčešće članovima obitelji ili susjedima. Tumačenja i stavovi koje su iznosili donekle su pokazala podudarnost. Pojedine razlike među kazivanjima bile su prisutne, ali ne toliko u samom sadržaju sjećanja o kojima su govorili, već najčešće u odlučnosti i jasnoći interpretacije pojedinih događaja ili ličnosti iz prošlosti.²⁰

¹⁸ Pri prvom izlasku na teren istraživanje je obuhvatilo 10 kazivača s kojima je vođen nestrukturirani intervju, a na drugom terenu ukupno 11 kazivača, vođen polustrukturirani intervju. Od toga ih je 6 bilo novih kazivača, dok je s njih 5 intervju ponovljen da bi se postavila pitanja koja su izostala na prvom terenu.

¹⁹ Valja napomenuti kako je takvim odabirom kazivača donekle zanemarena raznolikost stanovništva lovinačkog kraja koje oni predstavljaju (poput srpskog stanovništva i stanovništva mlade dobi), međutim takav odabir je napravljen iz jednostavnog razloga što su nam jedino ti kazivači na terenu bili dostupni za intervjuiranje.

²⁰ Zahvaljujem dr. sc. Marku Šariću s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu na komentarima i sugestijama oko članka kao i dodatnim povijesnim činjenicama vezanim uz

Osim prikupljenih kazivanja u ovom ćemo dijelu izložiti i prikupljenu građu o ovoj tematici koju je Mile Japunčić iznio u svojoj monografiji *Lovinački kraj: vrijeme i ljudi* (2000).²¹ Na tekst monografije ćemo se kritički osvrnuti tako što će građa iz nje biti predstavljena s naglaskom na perspektivu autora kao kazivača. Dakle autorovo viđenje događaja iz prošlosti, kojima se bavi ovaj rad, bit će komparirano s kazivanjima intervjuiranih stanovnika lovinačkog kraja.

Prikupljena građa bit će predstavljena kroz tri povijesna razdoblja: Drugi svjetski rat (1941. - 1945.), Jugoslavija (1945. - 1991.), Republika Hrvatska i Domovinski rat (1991. -1995. - 2010.).

2.1. Drugi svjetski rat²²

Kazivanja prikupljena o Drugom svjetskom ratu u lovinačkom kraju u manjoj su mjeri bila osobna sjećanja, a više njihova saznanja i naracije koje

Drugi svjetski rat i razdoblje SFRJ u lovinačkom kraju. S obzirom na to da se ovaj tekst ne bavi izlaganjem povijesne faktografije već društvenim sjećanjem i interpretacijama povijesti od kazivača, svi će podaci dobiveni od dr. sc. Šarića biti navedeni u fusnoti kao nepristrano pojašnjenje povijesnih prilika o kojima govore kazivači.

²¹ Osim navedene monografije također valja ukazati i na postojanje monografije Lovinca autora Luke Pavičića iz 1987. godine koja nije uključena u ovaj rad, jer smo za nju doznali tek na samom kraju pisanja rada. Prema podacima dobivenim od dr. sc. Šarića riječ je o djelu u kojem je sukob u razdoblju Drugog svjetskog rata obrađen kroz pozitivno isticanje narodnooslobodilačke borbe te vrlo jasnu osudu NDH što odgovara političkoj naraciji prošlosti u Jugoslaviji kakva je u 1980-ima još bila prisutna. Upravo iz tog razloga smatram da izostanak analize ove monografije u radu nije veliki gubitak jer bismo iz nje iščitali autorovu interpretaciju prošlosti iz perspektive 1987. godine, a ne iz sadašnje perspektive 2010. godine. Japunčićeva monografija, nastala 2000. godine, u tom smislu je mnogo adekvatnija za ovaj rad s obzirom na to da daje interpretaciju svih političkih događaja koje navodimo u ovom radu iz perspektive bliske prošlosti.

²² U hrvatskim selima tijekom rata postojale su tri političke orijentacije: ustaška, partizanska i "mačekovska". Njih simboliziraju i tri osobe iz lovinačkog kraja koje su sve imale tragičan kraj: Mile Budak (strijeljan u Zagrebu 1945), Joso Šarić (strijeljan od ustaša u Zemunik 1944) i Stjepan Šarić, predratni vođa HSS-a i do 1941. načelnik općine (distancirao se i od ustaša i od partizana, strijeljali ga partizani u Mogoriću 1942). Diferencijacija u hrvatskim selima počela je još u ljeto 1942, a otvoreni građanski rat počeo je zapravo 18. ožujka 1943. kada su ustaše uoči povlačenja u središtu Lovinca objesili četiri djevojke Hrvatice zbog suradnje s partizanima, odnosno sutradan, 19. ožujka kad su se ustaše povukle preko Velebita u Gospić ("u žicu") i kad se s njima povukla oko polovica stanovništva. Druga polovica dočekala je partizane (Šestu ličku diviziju) i uzela sudjelovanje u organizaciji nove vlasti (narodnooslobodilački odbori). Od tada pa do kraja rata vrijedila je podjela: oni koji su pobjegli u Gospić ("u žicu") bile su *ustaške obitelji*, a oni koji su ostali na "slobodnom teritoriju" bili su suradnici ili simpatizeri partizana. Tako je Sveti Rok dobio epitet "ustaškog" a Vranik i Smokrić pretežno "partizanskih" sela. Slične podjele postojale su i na srpskoj strani: Ploča, Kik i Mogorić bili su partizanska sela, a Medak i Raduč četnička (podatak dobiven od dr.sc. Marka Šarića).

pamte od starijih članova obitelji i sumještana, s obzirom na to da su kazivači rođeni između 1928. i 1941. godine. Gotovo svi kazivači naveli su vojske koje su bile prisutne na ovom području u Drugom svjetskom ratu: domobrani, ustaše, četnici, partizani, Talijani. Neki su spominjali i Nijemce, a dvojica kazivača spomenuše i Ruse.

Kazivači su u svojoj interpretaciji sukoba među vojskama pokazali identifikaciju s domobranskim i ustaškim postrojbama nazivajući ih *hrvatska vojska*, dok su četnike i partizane označili većinom kao neprijateljsku vojsku. Tako primjerice, postavljajući pitanje koja ih je vojska napadala, kazivači su odgovorili:

Pa četnici, partizani... to je sve bilo protiv Hrvata! (K3)

Isto su nas tukli ovi pravoslavci i komunisti zvani. (K6)

Identificiranje s vojskama NDH-a vidljivo je i iz Japunčićeve monografije u kojoj se objašnjava kako su vlast NDH-a te domobranska i ustaška vojska imali zadaću obrane lovinačkog kraja od napada četnika i partizana.²³

O tome kako poistovjećuju partizane i četnike kao neprijatelje govori i sjećanje pojedinih kazivača. Lovinčani su objašnjavali da su pojedinci istovremeno bili i u četničkoj i u partizanskoj vojsci ili su neki četnici pred kraj rata prešli u partizansku vojsku:

Partizani su se znali pretvoriti, po danu su partizani, a po noći četnici..²⁴
(K1)

Poslije su se četnici prestrojili u partizane i pravili nered kao što su napravili u Bleiburgu. Znači promijenili su samo mjesto četnika, kapu metnuli partizanku, petokraku i ista... isti čovjek, dva odijela i ništa drugo. (K10)

Jer ti partizani, oni su bili nejak. Četnici su bili jaki. Onda je poslije ta komunistička partija i četnici... složili se. Zajednički jezik našli. (K13)

Japunčić također slično objašnjava kako su u ratu "*partizani i četnici stezali obruč oko lovinačkog kraja, narodu su prijetila stradanja!*"²⁵ ili pak opisuje diverzantsku akciju uništenja vlaka za koju ističe kako "*ni danas nije jasno jesu li ga digli četnici ili partizani, ali sasvim je jasno da je cilj bilo ubijanje putnika i osoblja, Hrvata, koji su se u njemu našli.*"²⁶

Jedini izuzetak od negativnog vrednovanja partizana bila su dva kazivača. Jedna kazivačica, za koju se ispostavilo kako nije rođena i nije odrasla u lovinačkom kraju, izjavila:

²³ M. JAPUNČIĆ, 2000, 144-148.

²⁴ Isto su potvrdili i drugi kazivači, primjerice: *Po danu su bili partizani, po noći su bili četnici. Presvlačili samo kape. (K8)*

²⁵ M. JAPUNČIĆ, 2000, 144.

²⁶ *Ibid.*, 143.

Al su nam partizani valjali. More reći tko god šta hoće... A kad su partizani došli, sve se oslobodilo. (K5)

Drugi kazivač je izjavio kako su valjali samo Hrvati koji su bili u partizanima, a tomu u prilog je i tvrdnja iz Japunčićeve monografije o Milu Pavičiću zvanom Kapetan Brko za kojeg tvrdi da je "jedan je od rijetkih Hrvata, komunista lovinačkog kraja za koga ljudi vjeruju da nije činio zla svom narodu".²⁷

Također kazivači su govorili preciznije i o tome u koju su vojsku odlazili muškarci iz tamošnjih sela. Najčešće su odgovarali kako su išli u *hrvatsku vojsku*, pod čime su podrazumjevali ustaše i domobrane, a manji broj je spomenuo i partizane.

Jedno od mojih pitanja odnosilo se na postojanje razlika između domobrana i ustaša, na što su kazivači dali vrlo raznolika tumačenja. Neki su isticali da je razlika postojala u smislu da su ustaše bile elitna vojska koju se više cijenilo za razliku od domobrana, dok su drugi rekli kako razlike nije bilo.

Onaj koji je bio u domobranim ne će da bude ustaša. Tko je bio ustaša, ne smatra domobrana pravim rodoljubom i tako. (K10)

Ustaše su bili jedinstveni. Ustaše su išli oni ljudi koji su bili kao pravi domoljubi koji ne će izdat. A domobrani, oni su otišli... dobro možda su oni bili u pravu... Oni su se okrenuli, otišli su u šumu, otišli u partizane. To ustaše ne bi nikad napravile. (K11)

O čemu je pak ovisilo da je netko otišao u partizane, a netko u domobrane ili ustaše, kazivači su većinom isticali kako je to ovisilo o uglednoj osobi u selu koju su ostali slijedili.

U partizane su rijetki otišli na način kad bi partizani po noći došli u kuću, taj bi bio iz kuće odagnat u partizane. Silom. Kad je došao Mile Budak u Sveti Rok, održa govor, svi su otišli u ustaše. (K1)

Zato što... išli su... šta im je obećavana, kako se zove... zvana talja²⁸. Obeća mu novac ako iđe u partizane i Hrvata ubije. (K6)

Politika, promidžba ta... komunizam! Komunizam u to vrijeme je proglašen kao svetinja. Da svima će nam biti jednako. Tako su to propagirali

²⁷ *Ibid.*, 153.

²⁸ Kazivačica K6 iz Svetog Roka o *talji* dodatno kaže: Zvala se to *talja* onda. Ali ne znam kako sad zovu kad netko nekoga izda ili ubije, kako sad zovu. Onda su zvali *talja*. Što mu znači *talja* riječ, nemam pojma.

U *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1973) navodi se kako je *talja* izraz s područja Like te označava "dijel, dio", a podrijetlom iz njemačkog jezika *Teil* istog značenja.

narodu, pričali da taj komunizam će sve biti naj naj. I onda ljudi dakako da su mnogi otišli u partizane jer se... obećavali su sve kako će bit i tako... (K11)

To su ti stvorili ljudi koji su ovo '14. godine bili u ratu pa bili u Rusiji. Vratili se iz Rusije i... ideja komunizma. I tako da su oni taj komunizam proširili na temelju radničke klase, (K12)

Utjecaj uglednih osoba iz sela na odabir strane u Drugom svjetskom ratu potvrđuje i Japunčić ističući prvenstveno Milu Budaka koji je 31. svibnja 1941. održao govor u Svetom Roku²⁹ za koji kaže da je «zapalio mnogobrojne prisutne stanovnike općine Lovinac». ³⁰ Kao drugi primjer navodi Pavla Skorupa koji je otišao u partizane «s još nekoliko, u narodu, omiljenih ljudi, bio je vrlo loša reklama ustaškoj vlasti koja je bila najjača u Svetom Roku i Ričicama». ³¹

Govoreći o podjelama među vojskama tri kazivača (iz mjesta Ričice, Piplice i Vagan) spomenula su postojanje i podijeljenih obitelji u kojima je jedan brat služio partizansku, a drugi ustašku vojsku.

Identifikacija odnosno poistovjećivanje kazivača s vojskom NDH te istovremeno doživljavanje partizanske vojske kao neprijatelja odražava se i danas u interpretaciji i konstruiranju pojedinog mjesta, tj. sela oko toga jesu li mještani odlazili u vojsku NDH ili u partizane. Već na prvom terenu, kada nisam postavljao direktno pitanje oko toga, jedna je kazivačica iz Ličkog Cerja izjavila:

U Ričicama je bilo nekoliko kuća za partizane. U sukobu. Onda je bilo malo Lovinčana. U Cerju mi nitko, jer smo bili za našu hrvatsku vojsku! Razumite to? Bolje da znate istinu! (K9)

Kasnije, kada sam direktno pitao je li bilo razlike među selima ovisno o pripadnosti mještana određenoj vojsci, većina je kazivača objasnila kako su u partizane odlazili muškarci iz mjesta koja graniče sa srpskim selim poput Ričica, dok su iz Svetog Roka prvenstveno išli u ustaše. Kada se usporede izjave kazivača ovisno o mjestu u kojem žive, generalno bismo mogli reći kako se umanjivanjem zastupljenosti stanovnika vlastitog sela u partizanskim postrojbama nastoji pozitivnije istaknuti vlastito mjesto naspram drugog. Možda to ukazuje da stvarna prošlost ipak nije bila kakvom je većina kazivača prikazuje te da je NOB možda imao jaču podršku nego što kazivači tvrde. Upravo to najbolje objašnjava društveno sjećanje kao način interpretiranja

²⁹ Govor ustaškog doglavnika Mile Budaka na velikom zboru u Svetom Roku 31. svibnja 1941. označio je početak masovnog terora nad srpskim stanovništvom u općini Lovinac; pokolj Rončevića u Muntanji 8. lipnja i Gnjatovića u Rasoji 11. lipnja, što je ujedno bio početak ratnih stradanja u Drugom svjetskom ratu na tom području (podatak dobiven od dr. sc. Marka Šarića).

³⁰ M. JAPUNČIĆ, 2000, 141.

³¹ *Ibid.*, 148-149.

prošlosti koji se ostvaruje u sadašnjosti o čemu će više riječi biti u trećem dijelu rada. Primjer kazivačice iz Svetog Roka:

Iz Ričica su više išli u partizane. A iz Svetoga su Roka, nije bilo baš u partizanima, više su išli u tu domobransku vojsku i u ustaše. Više više. Čak je iz Svetoga Roka možda bilo... Možda čak bilo i 50 ljudi tih dječaka mladih u Crnoj legiji. Oni dvametraš. Meni je ujak bio u tjelesnoj Pavelićevoj i još tri dečka iz mog sela. To su bili vitalni, dva metra visoki, a lijepi a ... I taki su išli u Pavelićevu vojsku. A u Ričicama su više išli u partizane. (K6)

Za razliku od takva shvaćanja, kazivačica iz Vagana je istaknula kako među ostalim zbog toga, baš kao i zbog isticanja Mile Budaka, Svetoročani drže da su više Hrvati od ostalih (K4). No, istodobno je dodala kako se Lovinac i Smokrić doživljavaju kao *partizanska sela*:

A Lovinac je bio gore selo sa Smokićem. Oni su bili u brdima. Onda je bila neka knjiga napisana i tamo pisalo... sve... kako su pomagali partizane kao ponosni su... Da su pomagali partizane iz tog sela od Smokrića.

Japunčić ne iznosi takve usporedbe među selima. Jedino što u monografiji sugerira isticanje takvih predodžbi jest ranije spomenuti citat da je ustaška vlasti bila najjača u Svetom Roku i Ričicama.³² Govoreći o djelovanju Narodnooslobodilačkih odbora autor iznosi podatke za sela Lovinac, Ličko Cerje, Ploča, Ričice, Smokrić, Sveti Rok i Vranik za koje navodi imena osoba uključenih u njihov rad.³³

Tako su svi kazivači iznosili svoje sjećanje na talijanske vojnike koji su bili u lovinačkom kraju za vrijeme NDH. Prema njihovim kazivanjima, Talijani su uzimali od njih kokoši i ostalu hranu, no većina je pritom isticala kako su s njima razvili dosta prisan odnos te da su bili saveznici ustaša. Samo su poneki kazivači imali drugačije mišljenje, tj. da su Talijani bili agresori i okupatori.³⁴

U vezi s Drugim svjetskim ratom kazivači su spominjali i pojedine osobe, u prvom redu političare koji su obilježili ono vrijeme. Najčešće je bio spominjan Ante Pavelić kojeg su kazivači raznoliko ocijenili, uglavnom neutralno, ističući kako je *mislio dobro, ali da u tome nije uspio*. Na isti način svi su bili vrlo kritični prema tumačenju da je on zločinac.

On je bio da Hrvatska bude kompletna. To je htio! Ništa drugo! A kakav je poslije bio, to ja ne znam! Ali on je radio o tome da Hrvatska ostane! (K5)

³² *Ibid.*, 149.

³³ *Ibid.*, 153.-154.

³⁴ To su potvrdila dva kazivača: kazivačica K5 rodom iz Saborskog, dok je kazivač K1 iz Ričica dao pomalo dvosmislen odgovor: s jedne strane ističući Talijane kao neprijatelje, a s druge opisujući prisan odnos s njima

Slušajte, Pavelića ja ne cijenim ništa. Zato što je ostavio hrvatsku vojsku ondje gdi je ostavio. Da je poginuo s njima, ja bi do života nosila crno. (K12)

Japunčić kritizira Pavelića govoreći o "odsustvu političke mudrosti i njegovim iracionalnim odlukama" u vrijeme kada su partizanske snage napredovale u borbama. Tako kaže: "Nagle promjene državnih zakona, kao i razni pokušaji spašavanja države pri čemu nije prezao ponuditi pomoć četnicima iz Knina u nadi da će oni zaustaviti partizane, nisu ni mogli rezultirati boljim".³⁵

Osim Pavelića kazivači su još više spominjali Milu Budaka, nekadašnjeg doglavnika NDH-a koji je rodom iz Svetog Roka. O njemu su svi kazivači redom iskazivali vrlo pozitivno mišljenje prvensteno ističući ga kao *uglednog i obrazovanog pravnika i književnika* koji je otvorio gimnaziju u Lovincu i čija su djela mnogi čitali. Također su bili kritični prema osudi nekih da je on bio zločinac.

Ha, nije on bio ustaša. To njega da je on bio neki ustaša. Ali nije on bio. On je možda na neki način... podržavao jer je znao kakva je ta situacija, podržavao je tu Pavelićevu politiku i to zlo. Ali nije on da je on nešto napravio, da je nekog ubio, da je nekog izdao, da je organizirao neke... (K14).

O mišljenju kazivača kako je Mile Budak bio pozitivna povijesna ličnost govori i njihovo negodovanje što je 2004. godine u Svetom Roku uklonjena spomen-ploča podignuta Mili Budaku.³⁶

Da, to je bila jedna ploča, nije to bilo nešto grandiozno. Simbolično. Ali bilo je strašno viditi policiju, osiguranje kad su to išli skiniti. Naizad su dočekale tri babe kod spomenika po 80 godina. Na svakom puteljku je bio Land Rover sa 10 policajaca u njemu. Od Gospića do Svetog Roka. Bilo strašno. (K10)

Po nama nisu trebali tu ploču maknuti jer mi Milu Budaka ne smatramo ustašom. Nikako! Mi smo ponosni na Milu Budaka samo što eto... sad i mi ne želimo ga spominjat kad se i danas to eto govori da je on ustaša i tako. Ne želimo mi nikakvo ustaštvo tu ovdje propagirat. (K14)

Japunčić u svojoj monografiji Budaku posvećuje gotovo dvije stranice. Prvenstveno ističe da je nastalo "pravo oduševljenje u narodu"³⁷ kada je Budak

³⁵ M. JAPUNČIĆ, 2000, 149.

³⁶ Govoreći o rušenju spomenika u razdoblju od osamostaljenja Hrvatske valja spomenuti kako su od 1995. na području općine Lovinac uništena ili uklonjena sva četiri spomenika iz vremena NOB-a. U ljeto 1998. srušen je i Spomenik palim borcima, žrtvama fašističkog terora i poginulim u španjolskom građanskom ratu koji se nalazio u središtu Lovinca u parku ispred škole. Spomenik nije pošteđen i pored činjenice što su na spomen-ploči bila gotovo sve hrvatska imena (podatak dobiven od dr. sc. Marka Šarića).

postao članom Pavelićeve Vlade te isto tako spominje njegov doprinos Lovincu – osnivanje niže gimnazije. Zatim spominje njegov već ranije spomenuti govor održan u Svetom Roku te polemiku koja se razvila oko Budakovih riječi "*Nije dovoljno stablo odsjeći, i mladorest treba iščupati... od godine do stotine*"³⁸. Prema Japunčićevom opisu, jedan od okupljenih zvan Perelja suprotstavio se Budakovim riječima na što mu je Budak odgovorio: "*Muči ti, Perelja, nije za tebe politika.*" Japunčić potom napominje kako su kasnije "*mnogi naši ljudi*" iskazali slaganje s dotičnim Pereljom, dok su "*pojedinci iz Svetog Roka*" nastojali sve ublažiti i tvrdili da je te riječi izgovorio jedna druga prisutna osoba.³⁹

Evociranje motiva vezanih uz NDH vidljivo je i u nekim simboličkim formama, najčešće kroz isticanje grba NDH ili motiva s hrvatskom šahovnicom s prvim bijelim poljem i u privatnom i u javnom prostoru (Sl. 1.).

Sl. 1. Kuća u Lovincu s naslikanom hrvatskom šahovnicom s prvim bijelim poljem. Snimio Mihovil Gotal, ožujak, 2010.

³⁷ *Ibid.*, 141.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*

2.2. SFR Jugoslavija

Sjećajući se vremena nakon Drugog svjetskog rata, tj. od uspostave Jugoslavije 1945. godine, kazivači su prvenstveno govorili o političkim progonima neposredno nakon rata te kasnijem odnosu komunističkih vlasti prema lovinačkom kraju.

Najviše su isticali svoja sjećanja na pojedince iz svojih obitelji ili susjedstva koji su bili osuđivani nakon rata, najčešće pod optužbom da su bili u ustašama.

Više je stradalo od '45. do '47. nego od '41. do '45. Bila je čistka. Ogromna... Komunisti su koji god im nije bilo po volji, taj je bio odveden na saslušanje i nije se vratio. I tako je bilo. '45. do '47. i onda dalje isto cijelo vrijeme su bili šikaniranja, prednost na poslu nisi mogao dobiti nikakvu... (K10)

To je nepravda. Ja ću vam iskreno reći. Jer gledajte, kad bi čovjek išao u dubinu što je Tito radio ovaj dio, to je kap u moru... Lovinac. Što se tu radilo, koliko je poubijano ljudi. Ja imam tu sve imena, prezime koliko je poubijano. Posebno Sveti Rok, Ričice, Cerje, Lovinac. 1450 ljudi. Bez suda. (K12)

U sjećanjima na političke progone mnogi su isticali agente OZNA-e⁴⁰ koji su ih provodili. Tako, primjerice, jedan kazivač iznosi svoje sjećanje na susret s agentima.

O, i sad mi trnci idu kroz rukave. Ja sam bio mladić onda 12 godina. Po mraku sam išao gore. I ja idem, nosim te... rozge (oblik vila op.a.) mi Ličani govorimo, na ramenu a oni tu tri OZNAš-a. "Stani!" Dijete još, šta 12 godina. Nisam još imao ni punih 12. "Kuda ti ideš u ta doba?" "Pa evo", reko "nosim ovo od susjeda!" Nisu me tukli, ali su me toliko isprepadali i to... (K11)

Japunčić nešto opširnije objašnjava kako je su agenti OZNA-e djelovali u svakom selu, posebice u Ričicama i Svetom Roku, maltretirajući pojedince za koje su sumnjivali da pomažu ustašama koji se skrivaju u Velebitu. Tako ističe kako su "dolazili u predvečerje ili noću i odvodili u smrt nevine ljude samo zato što su Hrvati."⁴¹

Osim političkih progona kazivači su iznosili svoje veliko ogorčenje nerazvijenošću lovinačkog kraja koji je, prema njihovom tumačenju, bio posljedica politike koja je određivala da su hrvatska mjesta bila zanemarena u odnosu na srpska. Najčešće spominjani primjer bilo je to što je u Jugoslaviji Lovinac izgubio status općine te je potpao pod upravu Gračaca.⁴²

⁴⁰ OZNA – akronim za *Odjeljenje za zaštitu naroda*, sigurnosno-obavještajna služba u SFRJ.

⁴¹ M. JAPUNČIĆ, 2000, 157.

⁴² Zakonom o području kotara i općina u NR Hrvatskoj iz 1955. uz Lovinac status općine izgubili su još i Bruvno i Zrmanja (od tada svi u sastavu kotara Gračac). Novim zakonom iz

Znači u svježije vrijeme kad sam ja tu bio klinac, tu je bilo teško živiti jer okolo sve Gračac, pa okolo sve srpska sela. Amo Raduč, Medak. To sve okolo srpska sela. Oni su sve vukli sebi. Tako da mi nismo... Mi smo struju dobili '71. godine. Vode i danas nemamo zahvaljujući tome. Mi nismo telefon imali. Asfalt nikakav. Ništa nam nisu dali. (K11)

Primjera radi, općina Lovinac je nekad bio općina razvijenija od općine Gračac. Da bi općinu Lovinac ukinuli sasvim. Nije više postojala općina i postao je općina Gračac. U općini Gračac do ovog rata radilo je preko tri tisuće i pol ljudi. Od toga nije bilo 50-ak, 100 Hrvata, mahom mješanih brakova, zalutalih ili možda same stručnosti koji je mora biti jer je potreban. (K10)

Osim dobivanja statusa općine, kazivači su isticali gospodarsko jačanje Gračaca u kojem se tijekom druge polovine 20. stoljeća otvorilo sedam poduzeća, čime je grad postao jako imigracijsko područje, ali prema objašnjenjima kazivača, uglavnom pravoslavnog stanovništva. Istodobno se nije ulagalo u infrastrukturu, niti je postojala mogućnost zapošljavanja Lovinčana i Svetoročana u njihovim mjestima, a niti su se mogli zaposliti u svega 20-ak kilometara udaljenom Gračacu zbog svoje političke, odnosno ratne prošlosti. Razočarano stanovništvo izlaz je tražilo u emigraciji.⁴³ Japunčić u svojoj monografiji također ističe kako je gospodarsko zaostajanje kraja pratilo i smanjenje njegova stanovništva. Jedan od primjera namjernog gospodarskog zapostavljanja kraja bilo je i otvaranje pilane i paromlina za koji kaže: "*Makar je lovinački kraj imao najbolje uvjete za spomenute djelatnosti, odlučila je politika koja nije željela ništa u Lovincu, pa su planirani objekti otišli u Gračac odnosno u Udbinu.*"⁴⁴ Kasnije dodaje: "*Na početku svog vladanja Tito nije volio bogatog i neovisnog seljaka, a što je još važnije u lovinačkom kraju nije bilo mogućnosti zapošljavanja niti se za te ljudi gračačka vlast mnogo brinula. U toj vlasti ljudi su vidjeli toliko mržnje da su odlazili gdje god su nalazili posao, a osobito su bježali u Austriju ili Italiju.*"⁴⁵

Kazivači su ukazivali i na podjelu koja je postojala među lokalnim stanovništvom. S jedne strane to je bila podjela između *partizanskih obitelji* i ostalih, a s druge strane između obitelji čiji su članovi bili u partiji i onih

1962. ukinut je kotar Gračac koji je sveden na rang općinskog središta (podatak dobiven od dr. sc. Marka Šarića).

⁴³ Više o mogućnostima zapošljavanja u lovinačkom kraju vidi u radovima Petre Petrak i Tihane Rubić, te o iseljavanju iz lovinačkog kraja u radu autorica Martine Mišetić i Marijete Rajković Ivete u ovom broju *Senjskog zbornika*.

⁴⁴ M. JAPUNČIĆ, 2000, 164.

⁴⁵ *Ibid.*, 168.

obitelji iz kojih nisu bili. O takozvanim *partizanskim obiteljima* najčešće govore kako su, u odnosu na njih koji su bili obilježeni kao *ustaške obitelji*, imali veće privilegije.

Slušajte, oni su koristili svoj položaj kad su se vratili iz partizana. Djeca su imala svoju prednost, išli su, bili su u internatima, badava školovanje, sve. Dok mi ostali, drugi, naročito ljudi koji su imali svoje trgovine, gostione, malo boljestojeći, ti su uvijek bili tlačeni. (K12)

E bilo je razlike i ta opet da partizanske obitelji su besplatno se školovale i mogle lako upisati školu, i mogli se lako zaposliti, a mi koji smo bili ustaške familije i obitelj, ja sam zato i ostala skršena... A nisam ja nego moja generacija možda od mene 5 godina napred pa 5 unatrag (kazivačica rođena 1930. godine op. a.), nismo se mogli u školu i gimnaziju upisat. Jednostavno te ne će primit. (K6)

Kazivači slično opisuju kako je razlika postojala između članova komunističke partije i ostalih stanovnika.

Ako si bio u partiji, dobio si bolje radno mjesto, dobio si stan, bio si privilegiran. Moga si udarit šakom po stolu. Ako nisi bio u partiji, onda si se morao pokrit po ušima, radit svoj posao, ono što si dobija dobija... (K10)

A znate što, ono malo primitivizam, malo sirovost, bahatost. E onda misle ako je član partije da je svemoguć i ako mu malo se protiviš... (K12)

Govoreći o članovima partije, kazivači su najčešće isticali razliku što oni nisu posjećivali crkvu. Posebno su isticali kako je ta razlika bila očito na pogrebima.

Tko je bio u partiji taj nije nikako išao u crkvu. Onda kad ide sprovod... Onda do crkve, onda svi oni partijaši ostaju. Sve jedan po jedan ostaje. Ne smiju u crkvu. (K3)

Jedni se odvajaju kad je sprovod pred crkvom našom onda se unosi kao mrtvac u crkvu. Moli se i bude misa. Onda ovi koji su u partiji, oni nejd. Oni stoje vani, čekaju vani dok u crkvi završi. (K4)

Međutim, govoreći o međuljudskim odnosima između pripadnika partije i ostalih, kao i između bivših partizana i ostalih, većina je kazivača isticala kako su odnosi bili normalni. Djeca i jednih i drugih obitelji međusobno su se družila. Neki su pak istaknuli da se djecu upozoravalo na različitost "*drugih*" obitelji.

Normalno, normalno. Nisu djeca i žene krive ako su njihovi... ili neki su poginuli, neki su borci, neki su ovo... Nam su uvijek rekli naši stariji: "Dica, šutite! Što vidite, ne znate. Nemojte pričati nikome jer će nas pobiti!" (K9)

Jedan je kazivač pritom ispričao svoje sjećanje iz djetinjstva kada je na vlastitoj koži osjetio tu razliku:

Da, utjecala je ta... Evo jedan primjer. Ja sam ima osam godina kad je bila zemljoradnička zadruga se osnovala ovdje. I vrlo se žito. I sad bilo je djece koja su roditelji bili u zadrugi i nas djece koji nismo bili u zadrugi. Ali smo se mi djeca družili. Familija smo bili, bliža rodbina. Prvo koljeno. Moj stric jedan u zadrugi, drugi nije. Moja mater nije bila u zadrugi, drugi stric je, treća tetka i tak... I kad smo kao djeca došli sa loptanja tamo gdi je bio (bocun) gdi se pila voda, zadruga gdi je vrlo žito, meni nisu dali da se napijem vode. Jer nisam zadružno dijete. (K10)

Kazivači su u svojim iskazima iznosili i svoje viđenje Josipa Broza Tita. Pritom su komentirali njegovu ulogu kao vojnog zapovjednika u vrijeme Drugog svjetskog rata te isto tako kasnije kao predsjednika Jugoslavije. Zanimljivo da je većina kazivača, odgovarajući na moje pitanje kako gledaju na Tita, spominjala različite priče i verzije o njegovu podrijetlu, pri čemu su mnogi isticali kako sumnjaju tko je on zapravo uopće i bio.

A Josip Broz nije Josip Broz! Piše za toga Josipa Broza, Titu zvanog... piše da je Tito, da je njega Staljin likvidira još '34. godine. To je sumnjivo da bi čovjek koji nije imao ni trojesen, od kukuruza hrane bila, a ne on klavir svira, svira sve. (K1)

O Titi ima verzija puno. Pazi... to ti znaš... ovi iz Kumrovca, njegova mater je rekla da njezin Joža da nije ima dva prsta, a Tito je imao sve čiste ruke. Vidli smo dobro. Sad je li to, nije li... Kako... (K7)

On je ubijen još u Jajcu! Razumite? To je bio Poljak, Rus! Dvojniki! To Staljin i oni su napetljali... Da je to bio pravi Tito ne bi bilo Bleiburga. On je Hrvat, znate. (K9)

Osim toga većina je kazivača Tita strogo kritizirala kao ratnog zločinca, a manji je dio isticao njegove zasluge u gospodarskom razvoju Jugoslavije.

Ja kao ja, od moje strane... Da Bog da mu zemlja kosti izbacivala! Jer je hrvatsku vojsku potukla i hrvatske civile i... dva miliona samo '45. kad je pala Nezavisna. Ali poslije što se ticalo privrede i gospodarstva bio je vrhunski. (K6)

Ipak Titu treba proglasiti ratnim zločincem. Jer je pobija ljude. Ako nije uze on pištolj pa ubija, on je odgovoran za one sve ljude koji im je dao vlast da se brinu o toj vojski. (K10)

Jer gledajte, kad bi čovjek išao u dubinu što je Tito radio ovaj dio, to je kap u moru... Lovinac. Što se tu radilo, koliko je poubijano ljudi. To je bio jedan obični hohštapler. I sad, ja sam čitala jednu knjigu gdje baš piše jedan Rus... Tito je sve ove naše koji su bili naši suradnici, koji su prije ušli u partiju nego Tito, dao poubijati. Skupa sa Staljinom. On nije dao ispred sebe. (K12)

Al su nam dali da svi imamo posla jer Tito je rekao, to je živa istina, što je Tito reka... seljacima zemlja! Nek rade! Mi smo mogli na zemlji fino živjeti. A imali su ljudi svega. A radnicima tvornice! (K5)

Japunčić je vrlo izravan u svojoj kritici Tita prvenstveno ističući poslijeratna stradanja tzv. *Križni put* za koji kaže kako je "zločin koji se može pripisati Titu."⁴⁶ Pritom dodaje: "U odnosu na cjelovit njegov politički "opus", to jest na ono što je Hrvatima učinio loše. Od toga što su Tita njegova ratna vještina, politička mudrost i lukavost uvrstili među svjetske političare i državnike narod lovinačkog kraja nije imao velike koristi."⁴⁷

Kazivačima je također bilo postavljeno pitanje jesu li obilježavali godišnjice kojih datuma iz prošlosti ili su posjedovali kakve simbole kojima bi iskazivali svoje protivljenje vladajućoj komunističkoj partiji. Svi su potvrdili kako je jedini oblik simboličkog protivljenja bio u pjevanju zabranjenih pjesama poput "Vile Velebita" ili "Ustani bane".

A to se pjevalo uvijek kad se sastane društvo. Kad se sastane, kako si pjevo Vilo Velebita, onda su došli ujutro... milicija i ajde ti, ajde ti što u postaju i pilat drva. Za kaznu. (K12)

A jedan je tu bio... On je za Vilo Velebita bio puno puta u zatvoru. I na posljednjem suđenju u Gračacu kad je izrečena presuda 15 dana zatvora, sutkinja ga pitala da je li ima što reći u svoju korist. Kaže, jel mogu sjesti. Može, družo Brkljačić. On je sjeo, prekrižio nogu i zapjevao Vilu Velebita. (smijemo se, op.a.) Oj ti Vilo Velebita... I onda ga sutkinja istjerala van. Ali taj čovjek je bio to i to je... tako je živio i bio takav. Imao je muda. E, to je bilo prigodom kad se društvo sastalo u gostioni pa popilo bocu vina više ili bocu rakije više. E onda se to pivalo i zatvaralo... (K10)

O zabranjenim pjesmama Japunčić u svojoj monografiji jedino spominje pjevanje "Lijepe naše" u Lovincu u vrijeme Hrvatskog proljeća. "Trajno označeni kao iz ustaškog područja zbog samo jedne posjete Pere Pirkera Lovincu, mnogi Hrvati, domoljubi lovinačkog kraja, pozivani su u Gračac na duge i teške informativno razgovore. Pozivi su bili u svako doba dana i noći, a trajali su satima."⁴⁸

Na pitanje da li se potajno obilježavao 10. travnja, dan osnivanja NDH, samo je jedna kazivačica potvrdila: *Potajno da, da. To smo mi znali... To smo mi, već moja generacija, dok su svi ostali vrlo jasno odbacili:*

⁴⁶ *Ibid.*, 155.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*, 168.

Ne, to je bilo... to samo se pričalo. Ali to nije dolazilo. Nije to moglo bit! Takva je vlast bila u Jugoslaviji... da je čovjek, ako je išta govori, o boju se da će ga netko izdat. To je tako bilo strogo. Mi nismo smjeli o tome mislit. (K13)

Ako si, da bi slučajno dobio goste na dan 10. travnja, da pečeš janje, odmah te policija... (K10)

2.3. Republika Hrvatska

O događanjima u razdoblju od 1990., tj. od osamostaljenja Republike Hrvatske kazivači su se najviše prisjećali traume progona u vrijeme Domovinskog rata kao i prekida u odnosima sa Srbima koje je rat donio. Međutim, kao što je objašnjeno u uvodu ovog poglavlja, fokus našega istraživanja bio je na Drugom svjetskom ratu i posljedicama toga sukoba na život u lovinačkom kraju. Upravo zbog toga sam Domovinski rat nije detaljnije obrađivan kao tema ovog članka, iako je građa, prikupljena o njemu za vrijeme prvog boravka na terenu, pokazala da se radi o vrlo opširnom sadržaju koji bi mogao poslužiti kao tema zasebnog rada. Ono što valja još posebno istaknuti, vezano uz naracije kazivača o Domovinskom ratu, jest kako možemo utvrditi da je hrvatsko-srpski sukob zasigurno dodatno utjecao na interpretacije kazivača o sukobima u Drugom svjetskom ratu, tako da je u njihovim percepcijama osnažio i zaoštrio viđenje podjele među stanovništvom u ranijim razdobljima.

Vezano za ovaj povijesni period kazivače se najviše pitalo o njihovu mišljenju o značajnim političarima kao i o odnosu prema Drugom svjetskom ratu od uspostave Republike Hrvatske.

Kazivači su iskazali kako se od 1990. godine počeo mijenjati odnos prema Drugom svjetskom ratu u smislu da se počelo otvoreno govoriti i o zločinima partizana nakon rata te o komunističkoj represiji.

Dotada nisi smio. Slušajte, moj stric je prošao Križni put od Bleiburga dole do Niša. Imao je četvero djece i oni nisu znali, dok nije '90. došla, da je on bio u Križnom putu. Nije smio govoriti. A ja sam svojima govorila i mama je naša uvijek govorila nama, ali je rekla: Djeco, morate šutjeti. Tako da je... Ma kakvi, tko je smio reći. (K12)

Govoreći o vremenu 1990-ih kazivači su se također osvrnuli na prvog hrvatskog predsjednika Franju Tuđmana i Hrvatsku demokratsku zajednicu koja je tada došla na vlast u novouspostavljenoj Republici Hrvatskoj.

Komentirajući o Tuđmanu većina je kazivača iskazala svoje divljenje i vrlo visoko mišljenje o njemu, posebice zbog njegovih zasluga u vođenju rata. No također jedan dio kazivača isticao je i kritiku njegove gospodarske politike,

posebice načina na koji se odvijala pretvorba i privatizacija, povezujući to sa svojom teškom egzistencijom o kojoj su vrlo često govorili tokom intervjua. Ipak neki su pritom nudili objašnjenje kako to nije bila direktno njegova krivnja.

Meni je žao samo Tuđmana zato što je u početku stvorio Hrvatsku. Početak mu je bio dobar. Poslije sve nizašto. Tuđman je, za moj pogled koliko ja mogu vidit, on je početak napravio dobar ali je gore poslije sve loše radio zato što je dao komunistima napredovanje i veliku pljačku. (K6)

Znate što Tuđmanu nije valjalo? On je naivan Zagorac. Dobro je on mislio za Hrvatsku. Ali znate što je pogrešija, kad je da tako... Miloševiću čekaj čekaj, samo da ovaj... Bit će mira, bit će dobro, al Milošević je svoje dela. Neoprezan je bija. (K9)

Pa evo vidite, Tuđman je bio ugledan čovjek. Stvorio je državu i najutjecajniji čovjek i najzahvalnije mu to priznanje što se tiče politike i vođenja. (K10)

A onda što je Tuđman dobro napravio. Tuđman nije gleda kad se formirala hrvatska vojska... mogo je biti četnik i partizan i ustaša. On nije dijelio nikoga. Ni muslimana ni nikoga. On je sve objedinio i svi su se zajedno borili. On nije gledao u to. I sad poslije svega toga kad smo dobili Hrvatsku, on je umra ... (K11)

Ja znam da je pretvorba došla u nedoba. Ali Tuđman... da nije vidio kuda vodi, Tuđman ne bi na vrijeme bio usmjerio hrvatski narod da se oslobodi svih zala koji vode ka istrebljenju Hrvatske. Hrvata! (K13)

Podvojeni stav o prvom hrvatskom predsjedniku Tuđmanu iskazuje i Mile Japunčić u svojoj monografiji:

"Nesporna tuga zahvatila je veći dio naroda lovinačkog kraja za gubitkom Predsjednika. Za onaj drugi dio naroda predsjednik Tuđman: kao general, učinio je mnogo za Hrvatsku, ali, kao državni političar, bio je daleko manje uspješan. Umjesto njegovih obećanja blagostanja narod je dobio siromaštvo, a država izolaciju. Za svog vladanja promijenio je redosljed mnogih vrijednosti uključujući i listu velikana hrvatske povijesti. Povijest će pokazati je li ovdje u pravu većina ili manjina, no da je Tuđmanov doprinos stvaranju neovisne države Hrvatske golem, nitko ne poriče. A u povijesti će ipak ostati zabilježeno da su o Predsjednikovu radu negativno govorili njegovi najbliži suradnici."⁴⁹

Osim toga, možemo spomenuti kako smo u kući jednog od kazivača na zidu u dnevnoj sobi uočili uokvirenu sliku Franje Tuđmana, a nakon obavljenog

⁴⁹ *Ibid.*, 246.

terenskog istraživanja smo doznali kako je prilikom obilježavanja Dana općine 4. 8. 2010. u Lovincu na glavnom trgu pokraj škole podignuta bista Franje Tuđmana.⁵⁰ Također o identifikaciji kazivača s HDZ-om govori i podatak da je ogranak HDZ-a vrlo rano osnovan na ovom području (Sl. 2) što je jedna kazivačica s ponosom istaknula kako se radi o prvom ogranku stranke osnovanom na području cijele Like.

Komentirajući pak vladavinu drugog hrvatskog predsjednika Stjepana Mesića svi su kazivači iskazivali vrlo negativne kritike na njegov račun, i to ponajviše zbog njegovog pozitivnog vrednovanja partizana kao i njegove kritike Franje Tuđmana. Mesićev odnos prema Drugom svjetskom ratu praktički je i jedina tema koju su kazivači smatrali vrijednom prokomentirati kada ih se pitalo da iznesu svoje mišljenje o njemu.

On uvijek spominje kako su ustaše, a nikad ne kako su četnici. Jer mu je žena Ukrajinka. Ja to sve kužim. E nije dobro napravio kad je doša, on je išao čak u Haag. Slušala sam sve. Nije smio ni protiv Gotovine i toga svega... On se utvara... Ne podnašam ga! Dosta je nama bilo Mesića nepismenog... (K9)

A ja ne znam tko ga hvali, tko ne hvali, samo znam da mi se ne sviđa. Što on nema pojma i kad bi spominjo antifasiste, a kad bi mu ja reka da je antifasist mom bratu ispuca trbuh iz mitraljeza, onda bi mi reka da lažem. I možda bi me prijavio da propagiram nešto protiv. (K1)

Mene to jako pogađa što se istina ne govori, što se mlade ljude zavađa. Ovo sada što se radi, ja ovo osuđujem. Evo naši predsjednici... pogotovo Mesić! Još najgori bio. Pa kako taj čovjek pogrešno radio. On ovake zavađa. On treba istinu govorit. Il nek ide u Jasenovac i nek ide na Bleiburg ili nek nejde nikud. (K11)

Japunčić je u svom stavu o Stjepanu Mesiću mnogo pozitivniji pa tako piše:

"Iz tog krša narod je ... izabrao dr. Stipu Mesića, dokazujući time da mu više nije svejedno tko njime vlada i kakvu budućnost može očekivali. Njegovim izborom u narodu je stvoreno ozračje prožeto optimizmom koje je svijet manifestirao dolaskom mnogih državnika i visokih uglednika na svečanu Mesićevu inauguraciju 18. veljače 2000. godine, što Hrvatska ne pamti. Tim značajnim događajem okrenuta je nova stranica hrvatske povijesti, a time i lovinačkog kraja.."⁵¹

⁵⁰ Usp. službena web-stranica općine Lovinac: <http://www.lovinac.hr/~lovinac/index.php?content=novosti&id=23>

⁵¹ *Ibid.*, 246-247.

Sl. 2. Spomen-ploča postavljena na domu umirovljenika u Svetom Roku. Snimio Mihovil Gotal, ožujak, 2010.

Govoreći o politici od 1990. godine kazivači su većinom iskazivali veliku potporu Hrvatskoj demokratskoj zajednici, pri čemu su mnogi istaknuli kako su i sami članovi stranke. Međutim tumačenja koja su pritom dali s jedne strane upućuju na to kako i danas glasaju za tu stranku, iako pritom u velikoj mjeri kritiziraju njezine političare.

Mi ovdje glasujemo tobož uvijek za HDZ. Ovaj... a što nam je otud korist? A za koga bi? Kad nema nove neke stranke... I za koga bi ti glasao? Kad niko ne valja. Valja li SDP? Ne valja. Valja li seljačka? (K6)

Mi smo u HDZ-u od početka kako je posta. Ja to ne ću promjeniti pa nek se sve gori. Nek sve palo! Recimo ja sam HDZ-ovac, nikad ne ću se okrenuti na drugu stranu. (K7)

Ha, ta je stranka ostala i nema minjanja. (K8)

HDZ je uvijek ovdje pobijeđiva i apsolutno da je HDZ najuglednija politička stranka u hrvatskoj državi. Ipak... Najodgovornija je... Da je ekonomiju malo ozbiljnije ovo što se danas dešava, to je trebalo spriječiti jer je

lakše čovjeku ukazati na prvoj milijardi grešaka nego danas kad je osiromašio državu. (K10)

Na ovom kraju smo mi glasali kad je bio Tuđman. A sad smo glasali za našega Milinovića (ministar u Vladi HDZ-a, porijeklom iz Like op.a.). (K12)

Dakle, kazivači vrlo jasno pokazuju svoju identifikaciju s HDZ-om, od samih početaka stranke pa sve do danas, kroz glasovanje na izborima ili čak samim članstvom u stranci, što na određeni način vide i tumače kao oblik iskazivanja i potvrđivanja svojih vrijednosti i interpretacije razdoblja Drugog svjetskog i Domovinskog rata kroz vlastito kolektivno sjećanje.

3. ANALIZA

3.1. KOLEKTIVNO SJEĆANJE

Nakon što smo izložili prikupljenu građu ukratko možemo konstatirati sljedeće. Sjećanja kazivača na život u lovinačkom kraju u razdoblju Drugog svjetskog rata, kao i u razdoblju Jugoslavije, pokazala su kako generalno među njima postoji kolektivno sjećanje u kojem diskurzivno evociraju motive vezane uz Nezavisnu Državu Hrvatsku, njezine političke prvake te ponajviše vojske u kojima su služili članovi njihovih obitelji ili bliske osobe iz lokalne zajednice. Takav sadržaj kolektivnog sjećanja ukazuje na postojanje onog što Đorđe Pavićević naziva *zajednica pamćenja*, a što detaljnije objašnjava riječima: "Zajednička prošlost data kroz pamćenje objašnjava zašto imamo obaveze prema drugima koje su konstitutivne za identitet i zašto članovi imaju obavezu da pamte kolektivnu prošlost i da svedoče o njoj."⁵² Preciznije razumjevanje *zajednice pamćenja* nudi nam ranije spomenuti interakcionistički model nastanka kolektivnih sjećanja Tanje Vučković Juroš (2010). Objašnjavajući ranije pojašnjenju interakcijsku razinu, koja se oblikuje između političko-proizvode i aktivno-interpretirajuće dimenzije kolektivnih sjećanja, autorica naglašava postojanje mnemotičkih zajednica, tj. zajednica koje prenose na svoje članove određena sjećanja.⁵³ Dalje ističe kako svaka od tih mnemotičkih zajednica nudi svoju naraciju o prošlosti, međutim pojedinac je taj koji odabire čijoj će se naraciji prošlosti prikloniti u pojedinom trenutku ili u pojedinoj situaciji. U našem slučaju kao važne mnemotičke zajednice pokazale su se obitelj te lokalna, etnička/nacionalna i religijska zajednica. Upravo zato ćemo njih detaljnije objasniti.

⁵² Đ. PAVIĆEVIĆ, 2009, 97.

⁵³ T. VUČKOVIĆ JUROŠ, 2010, 89. prema Zerubavel, 1996.

3.1.1. Obiteljska mnemotička zajednica

Vučković Juroš ističe, pozivajući se na Halbwachsa, kako upravo u obitelji započinje mnemotička socijalizacija, pa nastavlja kako u njoj "stječemo prve naracije kojima se identificiramo kao članovi neke veće zajednice te počinjemo spoznavati njezino značenje, granice i relevantnu prošlost"⁵⁴ zbog čega ju ističe kao primarnu mnemotičku zajednicu.

U našem istraživanju pokazalo se mnogo primjera utjecaja obiteljske mnemotičke zajednice. Neki kazivači spomenuli su vlastite članove obitelji, prvenstveno očeve, stričeve i braću, kao pripadnike nekadašnjih domobranskih i ustaških postrojbi. Isticali su kako su neki od njih poginuli, a neki preživjeli *Križni put*. Međutim mnogo su više opisivali članove obitelji kao žrtve političkih progona nakon rata, posebice od OZNA-e, ističući kako su bili nevini ili da uopće nisu sudjelovali u ratu. Utjecaj obiteljske mnemotičke zajednice je očit i kroz sjećanja kazivača na razdoblje Jugoslavije kada su postojale razlike između tzv. *ustaških* i *partizanskih* obitelji. Kazivači ističu kako su njihove obitelji bile obilježene kao *ustaške*, prema njihovu tumačenju, više zbog hrvatske etničke pripadnosti, a manje zbog samog sudjelovanja članova obitelji u vojnim postrojbama NDH. Na taj način oni su bili stigmatizirani i diskriminirani od komunističkih vlasti, za razliku od partizanskih obitelji koje su dobivale mnoge pogodnosti.

O našem slučaju očuvanja sjećanja i identifikacije s NDH kroz obiteljsku mnemotičku zajednicu objašnjenje nalazimo u Tihomira Cipeka (2009) koji ističe ulogu obitelji u procesu pamćenja. Pozivajući se na teoriju socijalnog identiteta objašnjava kako se pripadnike vlastite obitelji po načelu smatra pozitivnima pa se takvo pozitivno vrednovanje prenosi i na vojsku u kojoj je član obitelji sudjelovao kao i na državu i političare koji su uz nju bili vezani. Tako ističe kako se "u većini obitelji nije čuvala samo dobra uspomena na pojedinca koji je poginuo ili bio ubijen, nego se – budući da se o protivničkim žrtvama službeno šutjelo – uspomena s pojedinca prenosila na vojsku i ideologiju za koju se borio, pa je i ona postala dobra ili barem prihvatljiva u danim okolnostima. U patrijarhalnoj kulturi došlo je do *kolektivizacije sjećanja*, a lijepa uspomena na pojedinca člana obitelji prenesena je i na kvislinške jedinice u kojima je služio."⁵⁵ O utjecaju obiteljske mnemotičke zajednice na prenošenje sjećanja o sukobu u Drugom svjetskom ratu govori i politički psiholog Ivan Šiber (2007) svojim konceptom *politička biografija obitelji*. Sam koncept objašnjava se kao znanje odnosno svjesnost pojedinca o tome jesu li

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ T. CIPEK, 2009, 158.-159.

članovi njegove obitelji bili uključeni u sukob u Drugom svjetskom ratu na području Hrvatske te na čijoj su se strani borili. Drugim riječima, riječ je o prenošenju znanja i sjećanja o pripadnosti jednoj od zaraćenih strana u ratu sa sudionika rata na njihove potomke.⁵⁶ Valja napomenuti kako je ovakav pristup za naše potrebe analize obiteljske mnemotičke zajednice ponešto površan jer ističe formalno prenošenje znanja, a ne toliko i sam sadržaj i njegov intenzitet koji se prenosi. Ipak podatci istraživanja, koje Šiber prezentira u svom radu, jasno ukazuju kako je svijest o vlastitoj političkoj biografiji obitelji još u velikoj mjeri prisutna.⁵⁷

3.1.2. Lokalna mnemotička zajednica

Utjecaj lokalne zajednice na čuvanje i prenošenje kolektivnog sjećanja u našem istraživanom slučaju možemo promatrati kroz više primjera različitog karaktera. S jedne strane prenošenje sjećanja vezano je uz identifikaciju kazivača sa cjelokupnim lovinačkim krajem koji je društveno-politički konstruiran od kazivača kao suprotnost Gračacu u razdoblju Drugog svjetskog rata, još više u razdoblju Jugoslavije, a djelomično i danas nakon Domovinskog rata. S druge strane možemo govoriti o lokalnoj mnemotičkoj zajednici pojedinog mjesta s kojom se kazivači identificiraju u opoziciji s drugim mjestima. Vezano uz to navest ćemo nekoliko primjera s posebnim naglaskom na Sveti Rok, kao mjesto najuočljivijeg utjecaja lokalne mnemotičke zajednice.⁵⁸

Kada govorimo o lokalnoj identifikaciji, odnosno utjecaju lokalne mnemotičke zajednice, onda zapravo opisujemo ono što Jasna Čapo Žmegač naziva *subjektivnim postojanjem lokalnih zajednica*, pri čemu među ostalim karakteristikama, tj. *markerima* lokalnog identiteta ističe kako su "postojale zajednice čije je članove povezivao osjećaj posebnosti njihove povijesne sudbine".⁵⁹ Taj marker mogli bismo najbolje primijeniti u našem slučaju pri promatranju odnosa stanovnika mjesta lovinačkog kraja u odnosu na Gračac. Valja napomenuti kako je ovdje lokalna identifikacija neodvojivo povezana s

⁵⁶ I. ŠIBER, 2007, 187-189.

⁵⁷ Samo istraživanje provedeno je među stanovnicima gradova Zagreba, Osijeka, Rijeke i Splita, a o izraženosti političke biografije obitelji govore podatci kako 50% građana pripada jasno određenoj političkoj biografiji obitelji, od toga 22.8% pripada NOB-ovskoj tradiciji, a 26.7% pripada NDH-ovskoj tradiciji.

⁵⁸ O lokalnom identitetu stanovnika lovinačkog kraja više pogledaj u prvom poglavlju rada Kristine Vugdelije *Lokalno, regionalno, nacionalno – razine i čimbenici identifikacije na primjeru lovinačkoga kraja* u ovom broju *Senjskog zbornika*.

⁵⁹ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1997, 75.

etničko-nacionalnom identifikacijom, koju ćemo razmatrati u sljedećem potpoglavlju, jer su svi kazivači Gračac opisivali kao *srpski grad*. Tako je za razdoblje Drugog svjetskog rata opisivani kao mjesto iz kojeg su ih napadale četničke postrojbe, za doba Jugoslavije je bio centar općine koji se postavio kao političko-gospodarski hegemon koji se razvijao, dok su mjesta lovinačkog kraja ekonomski nazadovala, a u Domovinskom ratu je ponovno "oživjela" ratna epizoda iz Drugog svjetskog rata. Osim toga, kazivači su posebno negativno opisivali Gračac spominjući političke progone neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Isticali su kako su svi osumnjičenici odvođeni u zatvor u Gračacu, a isto tako i kasnije u Jugoslaviji kada su bili privođeni, primjerice, zbog pjevanja zabranjenih pjesama. Takva percepcija donekle se zadržala i danas, unatoč izmijenjenoj situaciji, pa je tako jedan mlađi kazivač opisao Gračac kao "*pravi Teksas*", insinuirajući na raznoliko stanovništvo koje ondje danas obitava za razliku od *hrvatskih mjesta* u Općini Lovinac. Dakle, iako on danas više nema politički i gospodarski značaj kao u doba Jugoslavije, lokalna mnemotička zajednica lovinačkog kraja i dalje prenosi negativnu percepciju Gračaca u društveno-ekonomsko-politički kontekst današnjice.

Osim lokalne mnemotičke zajednice cjelokupnog lovinačkog kraja, možemo govoriti i o lokalnoj mnemotičkoj zajednici pojedinog sela u općini. U vezi s tim valja istraživati lokalni identitet svakog mjesta koji se oblikuje u odnosu prema drugim mjestima. Ovdje treba istaknuti kako, s obzirom na ograničeni broj intervjuiranih kazivača iz pojedinih mjesta, nismo u mogućnosti predstaviti za svako mjesto posebno politički aspekt njegovog lokalnog identiteta, već ćemo se usmjeriti na dva najistaknutija mjesta u općini, na Lovinac i Sveti Rok. Iz mnogih kazivanja doznali smo o svojevrsnom antagonizmu između Lovinca i Svetog Roka, koji se ostvaruje kroz stereotipizaciju, a političkim aspektom dolazi na vidjelo u nekih kazivača koji su opisivali Sveti Rok kao *ustaško mjesto*, a Lovinac kao *partizansko mjesto*.

Takva percepcija Svetog Roka prisutna je i u samih Svetoročana kao i u stanovnika drugih sela.⁶⁰ To se objašnjavalo prvenstveno time što je Mile Budak podrijetlom iz Svetog Roka, a usto samo mjesto je imalo najviše hrvatskog stanovništva u odnosu na druga mjesta (zbog čega je najveći broj muškaraca odlazio u ustašku vojsku). Osim toga, spominjalo se i kako se prilikom proslave *Rokova*, dana patrona mjesta koji se obilježava 16. kolovoza, u vrijeme Jugoslavije uvijek pjevale zabranjene ustaške pjesme zbog čega su mnogi bili zatvarani. Dakle, sve je to utjecalo na društveno konstruiranje

⁶⁰ Takvo viđenje su nam potvrdili kazivači iz Lovinca i Vagana opisujući Svetoročane kako se prave da su više *Hrvati od njih ostalih*.

Svetog Roka kao *ustaškog mjesta* koje se očito prenosi i danas kroz njegovu lokalnu mnemotičku zajednicu. Valja napomenuti kako su neki kazivači iz Svetog Roka navedeno prikazivali na pozitivan način, ističući svoj ponos, dok su drugi više isticali negativnu stranu takve percepcije za koju smatraju kako Svetom Roku predstavlja stigmu. Što se tiče Lovinca i njegova viđenja kao *partizanskog mjesta* ono je bilo prvenstveno prisutno od mještana drugih sela, u prvom redu Svetog Roka i Vagana, dok su sami Lovinčani za sebe isticali kako su služili prvenstveno u domobranima, a manje u ustaškoj vojsci (međutim same partizane nisu posebice spominjali).

Dakle, možemo generalno zaključiti kako je lokalna mnemotička zajednica, vezana uz lokalni identitet, prisutna da stanovnici Lovinca i Svetog Roka ne ističu zastupljenost svojih mještana u partizanskoj vojsci. S druge strane odnos prema služenju u vojskama NDH je donekle različit: dok se u Svetom Roku ističe služenje svojih mještana u ustaškoj vojsci, u Lovincu spominju većinom služenje u domobranskim postrojbama.

3.1.3. *Etnička/nacionalna (hrvatska) mnemotička zajednica*

Prenošenje kolektivnog sjećanja na sukobe u Drugom svjetskom ratu, kroz razdoblje Jugoslavije i od uspostave Republike Hrvatske pa sve do danas, posebice je vidljivo iskazivanjem hrvatskog etničkog odnosno nacionalnog identiteta kazivača te njihovim viđenjem odnosa sa srpskim stanovništvom na području lovinačkoj kraja, ali i cijele Hrvatske.⁶¹ Upravo zbog toga možemo govoriti i o utjecaju etničke odnosno nacionalne mnemotičke zajednice na prenošenje tog sjećanja.

Svi kazivači bili su hrvatske etničke odnosno nacionalne pripadnosti te su diskurzivno evocirali motive vezane uz Nezavisnu Državu Hrvatsku kao *državu hrvatskog naroda*, odnosno državu koja se izborila za prava Hrvata u odnosu na prethodnu Kraljevinu Jugoslaviju u kojoj su Srbi imali prevlast. Zbog toga viđenje je kazivača kako je slom NDH označio i poraz hrvatskog naroda u Drugom svjetskom ratu, a posljedica je bio *ponovni dolazak Srba na vlast* u novouspostavljenoj komunističkoj Jugoslaviji. Odatle zapravo i dolazi ranije istaknuto poistovjećivanje partizana i četnika kao *neprijatelja hrvatskog naroda* odnosno vojski NDH. Njihovo je mišljenje da su svi Hrvati u razdoblju

⁶¹ Problematika etničkog i nacionalnog identiteta Hrvata lovinačkoj kraja, kao i njihov odnos sa srpskim stanovništvom, mnogo je podrobnije obrađena u trećem poglavlju rada Kristine Vugdelije. Zbog toga u ovom našem poglavlju ne ćemo detaljno ulaziti u tu problematiku, već ćemo samo opisati viđenja naših kazivača hrvatske etničke/nacionalne pripadnosti kako bismo istaknuli utjecaj etničke/nacionalne mnemotičke zajednice.

Jugoslavije bili žrtve komunističke vlasti te da je njihova nacionalna svijest bila zatirana. Svoje stavove o tom zatiranju *hrvatstva* oni generaliziraju za cjelokupni hrvatski narod, iako se u dokazivanju svojih tvrdnji koriste samo primjerima događaja koji su se odvijali u njihovim lokalnim okvirima, dakle u lovinačkom kraju, s izuzetkom pričanja o stradanjima na *Križnom putu*. Tako primjerice tvrde da nisu smjeli isticati vlastitu hrvatsku pripadnost, nisu smjeli govoriti o hrvatskim žrtvama u Drugom svjetskom ratu, a osim toga, kažu, kako su mnoge žrtve političkih progona nakon rata bile nevine osobe koje su komunističke vlasti optuživale za kolaboracionizam samo zato što su bili Hrvati.

Kao poseban problem otkriva se kategorija Hrvata-partizana odnosno Hrvata-komuniste koja predstavlja ispreplitanje hrvatskog etničkog/nacionalnog identiteta s političkim identitetom (pripadnost NOB-u odnosno članstvo u Komunističkoj partiji). O takvim su pojedincima dobiveni vrlo raznoliki odgovori i tumačenja zbog čega je teško izvući jednoznačno viđenje, no generalno uzevši moglo bi se reći da ih se doživljava, s jedne strane negativno kao *manje vrijedne Hrvate*, ili pak, s druge strane, pozitivno kao osobe koje su pristale da budu članovi Partije kako bi pomogli *svojim Hrvatima*.

Iako su isticali kako su u razdoblju Jugoslavije, na osobnoj razini imali dobre odnose sa Srbima iz susjedstva, Domovinski rat je ponovno oživio neprijateljstvo iz Drugog svjetskog rata, zbog čega oni i danas tumače odnose između Hrvata i Srba na vrlo negativan način i interpretiraju cjelokupnu svoju prošlost kao ugroženost od srpske prevlasti. Svakako valja napomenuti da je oko pitanja etničkog i nacionalnog identiteta Hrvata i Srba politički kontekst iz 1990-ih ima značajan utjecaj jer su Hrvati označeni kao žrtve u razdoblju Jugoslavije te je takva politička naracija prošlosti djelovala na sadržaj koji se prenosi kroz etničku odnosno nacionalnu mnemotičku zajednicu.

3.1.4. *Religijska (katolička) mnemotička zajednica*

Uz dosad navedene mnemotičke zajednice valja na kraju istaknuti i utjecaj koji ima religijska pripadnost među stanovnicima lovinačkog kraja s prenošenjem kolektivnog sjećanja na sukobe i podjele u Drugom svjetskom ratu. S jedne strane religijski identitet u našem istraživanom slučaju možemo promatrati oprekom Hrvati-katolici naspram Srbi-pravoslavci, pri čemu se on neodvojivo povezuje s ranije spomenutim etničkim odnosno nacionalnim identitetom.⁶² Međutim u našem slučaju utjecaj religijske mnemotičke zajednice mnogo više dolazi do izražaja oprekom katolici naspram partizana odnosno članova komunističke partije.

⁶² Više o problematici religijskog identiteta i njegove isprepletenosti sa etničkim/nacionalnim i subetičkim identitetom u lovinačkom kraju pogledaj u trećem poglavlju rada Kristine Vugdelije.

Sl. 3. Spomen-ploča na Crkvi svete Marije Magdalene u Ričicama. Snimio Mihovil Gotal, ožujak, 2010.

Govoreći o razdoblju Jugoslavije svi su kazivači isticali kako je djelovanje Katoličke crkve bilo uvelike kamen spoticanja od komunističkih vlasti. Iako je sama Crkva djelovala u smislu održavanja bogoslužja, kazivači ističu kako su bili stigmatizirani, tj. da su u crkvu odlazili u tajnosti, a isto su tako potajno obilježavali vjerske blagdane. Jedna je kazivačica spomenula kako je potajno dala krstiti svoju djecu, a jedan je kazivač rekao kako je milicija kontrolirala i zapisivala tko je sve ulazio u crkvu na misu te bi kasnije tim pojedincima radili nevolje, među ostalim i njemu samome. Također je spomenuo kako su njegova djeca u školi više od ostale djece dobivala negativne ocjene zato što su pohađala katolički vjeronauk. Nadalje, svi su kazivači spominjali kako je razlika između vjernika katolika i članova komunističke partije najviše dolazila na vidjelo prilikom pogreba kada su vjernici ulazili u crkvu, a svi komunisti su ostajali čekati pred njezinim vratima. U takvom društveno-političkom kontekstu katolički religijski identitet kazivača svakako je odigrao važnu ulogu u prenošenju kolektivnog sjećanja.

Uspostavom Republike Hrvatske Katolička crkva dobiva veći društveni značaj, a važnost religijske mnemotičke zajednice dolazi na vidjelo tako što se u značajnoj mjeri isprepliće sa isticanjem etničke/nacionalne mnemotičke zajednice. To je, među ostalim, najbolje vidljivo u simboličkim formama, npr. spomenika u kojima se nacionalna simbolika poput hrvatskog grba uvijek prikazuje zajedno s katoličkim križem, što vidimo na spomen-ploči *Žrtvama Bleiburga, Križnog puta i komunističkog terora* koja je postavljena upravo na zidu katoličke crkve (Sl. 3).

3.2. *Politički identitet*

Osim navedenih mnemotički zajednica za analizu naše građe važno je spomenuti i ranije navedene, prema Assmannovu tumačenju, elemente kulturalnog pamćenja. Iako smo naveli kako je naša građa predstavljena konceptom komunikacijskog pamćenja, upravo ti elementi govore o utjecaju i važnosti koju spomenuto kolektivno sjećanje ima na oblikovanje svojevrsnoga političkoga identiteta stanovnika lovinačkog kraja. Važno je naglasiti kako naš istraživani slučaj nije tipičan primjer kulturalnog pamćenja jer se ipak odnosi na događaje stare sedamdesetak godina. Unatoč tomu smatram kako je trauma koju je Drugi svjetski rat ostavio na kazivače (i koja živi među njima još i danas) toliko snažna da je bitno odredila njihovo viđenje prošlosti vlastite lokalne zajednice. Time je nastala svojevrsna posebna dimenzija sjećanja koju možemo promatrati kroz Assmannov koncept kulturalnog pamćenja i koja je bitno odredila njihov današnji identitet. Upravo tu tvrdnju ćemo dokazati na jednom važnom primjeru zabilježenom prilikom istraživanja.

Assmann objašnjava, kako je kulturalno pamćenje "usmjereno na čvrsta uporišta u prošlosti" vezana najčešće uz mitove o počecima zajednice koji se obilježavaju kroz blagdane, a prati ih visok stupanj ceremonijalnosti.⁶³ Ti elementi kulturalnog pamćenja u našem istraživanom slučaju mogu se pronaći ako sam koncept interpretiramo kao mit - ideju Lovinčana o žrtvi koju su oni kao Hrvati morali podnijeti u sukobima u Drugom svjetskom ratu i u razdoblju Jugoslavije da bi se u konačnici 1990-ih ostvarila sloboda i nezavisnost današnje Hrvatske.

Da bismo istaknuli utjecaj takvog mita na izgradnju njihova današnjega identiteta valja donekle prevladati navedenu konceptualnu distinkciju između komunikacijskog i kulturalnog pamćenja, jer su oba koncepta idealtipska zbog čega je naše opisane primjere s terena teško svrstati u samo jednu kategoriju. Za

⁶³ J. ASSMANN, 2006, 64-65.

to nam najbolje može poslužiti fenomen šovanja mrtvih za koji Assmann tvrdi da "zauzima mjesto između tih dvaju oblika socijalnog pamćenja".⁶⁴ U skladu s ranijom podjelom on ističe razliku između retrospektivnog i prospektivnog sjećanja mrtvih. Retrospektivno predstavlja prirodni oblik prisjećanja, u kojem se čuva živo sjećanje na preminule pojedince koji su bili članovi grupe.⁶⁵ U našem istraživanom slučaju primjer toga nalazimo u mnogobrojnim naracijama naših kazivača koji su spominjali članove vlastite obitelji ili poznanike, većinom iz susjedstva i šire lokalne zajednice, koji su poginuli u Drugom svjetskom ratu ili su stradali nakon rata od komunističkih vlasti. Drugi oblik sjećanja na mrtve je prospektivno sjećanje, tj. sjećanje na važne pojedince koji su dosegli određeni visoki status u svojoj zajednici.⁶⁶ Upravo prisjećanje na takve važne osobe zajednica potvrđuje svoj identitet, pa ovdje možemo govoriti o kulturalnom pamćenju. U našem istraživanom slučaju najbolji primjer za to je sjećanje koje stanovnici lovinačkog kraja, a posebice Svetog Roka, čuvaju na Milu Budaku. Kao što smo ranije istaknuli u predstavljenim kazivanjima, svi su kazivači pokazivali izuzetno visoko mišljenje o Budaku, a najviše o tome svjedoči postavljanje spomen-ploče u njegovu čast koju su hrvatske vlasti 2004. godine srušile, što je izazvalo veliko negodovanje među našim kazivačima. No osim Budakove spomen-ploče još jedan spomenik asocira na odavanje počasti žrtvama iz vremena Drugog svjetskog rata, a koji su se borili na strani NDH. Riječ je o spomeniku (slika 4.) koji se nalazi na mjestu zvanom "Ruka" na putu između Svetog Roka i Lovinca. Na spomeniku stoji natpis "*Za sve one koji su dali svoj život za domovinu Hrvatsku*", čime se asocira na žrtve Drugog svjetskog rata kao i žrtve Domovinskog rata. To potvrđuje i članak "Svi smo 200 posto za spomenik Budaku", u kojem jedan od inicijatora podizanja obaju spomenika ističe: "Ovdje je, na ovom spomeniku Mile Budak prvi na popisu, i svi su drugi na njemu, svatko može naći i njih i sebe. Lijepo stoji - za sve koji su dali život za Hrvatsku."⁶⁷ Činjenicu da navedene spomenike i prisjećanje na mrtve možemo promatrati kao marker političkog identiteta stanovnika lovinačkog kraja potvrđuje i Assmannova tvrdnja: "Vezujući se kroz sjećanje na svoje mrtve, zajednica utvrđuje svoj identitet. U zakletvi određenim (mrtvim) imenima uvijek se nalazi i izjašnjavanje za jedan socio-politički identitet."⁶⁸

⁶⁴ *Ibid.*, 71.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ *Ibid.*, 72.

⁶⁷ D. MEZIĆ, 2004.

⁶⁸ J. ASSMANN, 2006, 73.

Sl. 4. Spomenik uz cestu između Svetog Roka i Lovinca na takozvanoj "Ruci"; na spomen-ploči u sklopu spomenika piše:

Ovaj spomenik podiže društvo "Sveto brdo" fonda Pere Rukavine iz Kanade, za sve one koji su dali svoj život za domovinu Hrvatsku iz župa: Sv. Rok, Ričice i Lovinac. Neka im je vječna slava i hvala. Počivali u miru božjem. Ljeta Gospodnjeg 4. 8. 2004. Snimio Matija Dronjić, ožujak, 2010.⁶⁹

3.3. Politička mobilizacija

U uvodu sam naznačio kako je naš glavni interes u ovom radu analiza građe o komunikacijskom kolektivnom pamćenju, odnosno o aktivno-interpretirajućoj dimenziji interakcionističkog modela nastanka kolektivnih sjećanja stanovnika lovinačkog kraja o Drugom svjetskom ratu. Zbog toga ne ćemo ulaziti u analizu političko-proizvodne dimenzije modela koja je postojala u razdoblju Jugoslavije i od osnutka Republike Hrvatske. Međutim neophodno je ukratko navesti kako su se naracije o prošlosti mijenjale, ovisno o političkoj vlasti, da bismo mogli u nastavku pojasniti na koji je način kolektivno sjećanje danas povezano s političkim opredjeljenjem. Pri tomu ćemo preuzeti tumačenja

⁶⁹ Zahvaljujem kolegi Matiji Dronjiću na ustupljenoj fotografiji kao i pomoći u pripremi fotografija.

koja iznosi Tihomir Cipek (2009) o tome kako se mijenjala službena naracija o prošlosti, tj. službeno određeno i nametano kolektivno pamćenje.

Cipek navodi kako su komunističke vlasti u Jugoslaviji, da bi legitimirale svoj položaj na vlasti, službenu naraciju prošlosti temeljile na glorifikaciji narodnooslobodilačkog pokreta na čelu s Komunističkom partijom Jugoslavije i karizmatiskim vođom Josipom Brozom Titom koji je 1945. ostvario pobjedu.⁷⁰ Takav je narativ prošlosti trebao poslužiti za izgradnju identiteta nove komunističke Jugoslavije. Slomom SFRJ i uspostavom Republike Hrvatske te dolaskom na vlast Hrvatske demokratske zajednice na čelu s Franjom Tuđmanom službena naracija prošlosti se mijenja. Cipek ističe kako je i nova hrvatska vlast Ustavom istaknula da se Republika Hrvatska temelji na državnom kontinuitetu antifašizma NOB-a, ali da se neslužbeno dopustilo oživljavanje ustaštva radi HDZ-ova cilja nacionalne pomirbe.⁷¹ Nakon smrti predsjednika Tuđmana 2000. godine izabran je drugi predsjednik, Stjepan Mesić, a na parlamentarnim izborima pobjeđuje lijeva kolicija na čelu sa Socijaldemokratskom partijom i Ivicom Račanom. Ova promjena vlasti dovela je i do ponovne promjene u službenoj naraciji prošlosti, pri čemu je ustaštvo potisnuto iz političkog prostora, a partizanski antifašistički pokret ponovno određen kao glavna prethodnica uspostave Republike Hrvatske.⁷²

Uzimajući sada u obzir interakcionistički model, možemo promatrati interakcijsku razinu između političko-proizvodne i aktivno-interpretirajuće dimenzije kolektivnih sjećanja s obzirom na navedene promjene koje su se odvijale u političko-proizvodnoj dimenziji. Ta interakcija je u naših kazivača proizvela veliko neslaganje u vremenu Jugoslavije pa potom slaganje i odobravanje u 1990-ima te ponovno neslaganja od 2000. godine do danas. Iz tog procesa proizlaze i stavovi koje su kazivači većinom iskazivali o pojedinim političarima ili političkim strankama. Sukob u tumačenju povijesti, koji je vladao u razdoblju Jugoslavije, komunističke vlasti su riješile, kako to naziva Gordana Đerić (2009) pozivajući se na Paula Connertona (2002), *historijom selektivnog pamćenja* odnosno *selektivnim zaboravljanjem*. "Bazirana na narodnooslobodilačkoj borbi, kao osnovnom narativu stvaranja posleratne Jugoslavije, i prećutkivanju (neoznačavanju) građanskog rata, jugoslovenska istorija Drugog svetskog rata zaobilazila je nacionalna pitanja, krećući se ekstremno zaoštrenom podelom između *narodnog otpora fašizmu* i *kolaboracionizma* svih vrsta".⁷³ Upravo je ta politika zaboravljanja i

⁷⁰ T. CIPEK, 2009, 156-157.

⁷¹ *Ibid.*, 159-160.

⁷² *Ibid.*, 162.

⁷³ G. ĐERIĆ, 2009, 87.

prešućivanja dovela do gomilanja gnjeva i ljutnje koju su kazivači iskazali govoreći o svojim sjećanjima na vrijeme postojanja Jugoslavije. Političkim promjenama 1990. godine i promjenom službene naracije o prošlosti dotad potiskivana sjećanja počinju se slobodno iskazivati što se pokazalo efikasnim za političku mobilizaciju. Hrvatska demokratska zajednica je bila stranka koja je zadobila povjerenje birača koji su pak glasovanjem za nju željeli iskazati slaganje i odobravanje s promjenama u političko-proizvodnoj dimenziji kolektivnih sjećanja. Logično, ponovne promjene u službenoj naraciji prošlosti od 2000. pa do danas nisu blagonaklono dočekane među biračima lovinačkog kraja zbog čega su njihove kritike prvenstveno uperene protiv drugog hrvatskog predsjednika Stjepana Mesića kao i drugih političara i stranaka lijeve orijentacije.

Takvu povezanost interakcijske dimenzije kolektivnih sjećanja s političkom mobilizacijom potvrđuje i ranije spomenuto istraživanje Ivana Šibera (2007) o važnosti *političke biografije obitelji*. Provedeno empirijsko istraživanje potvrdilo je kako politička biografija obitelji još uvijek ima veliki utjecaj na političko opredjeljenje. Kao što se i pretpostavljalo pripadnici *NDH-obitelji*⁷⁴ pokazuju preferencije glasovanja za HDZ i pravaške stranke, dok pripadnici *NOB-obitelji*⁷⁵ glasuju s lijevo orijentirane stranke, poglavito SDP i IDS.⁷⁶ O važnosti utjecaja političke biografije obitelji na političko biranje govori i činjenica što je Šiberovo istraživanje provedeno u gradovima Zagrebu, Splitu, Rijeci i Osijeku, za koje možemo pretpostaviti da, s obzirom na urbani karakter mjesta, lokalna mnemotička zajednica ima manji utjecaj nego u ruralnom kraju kao što je općina Lovinac. Dakle možemo pretpostaviti da bi slično kvantitativno istraživanje, provedeno u ruralnim krajevima, vrlo vjerojatno pokazalo i veću korelaciju nego u gradovima. Međutim Šiber zaključuje kako, bez obzira na još uvijek visoku razinu korelacije, rezultati istraživanja pokazuju smanjenje utjecaja političke biografije obitelji na političko glasovanje iz generacije u generaciju, iako je ona danas mnogo prisutnija među mlađim pripadnicima NDH-obitelji, u odnosu na NOB-obitelji, što se objašnjava promjenama u službenim naracijama prošlosti, ili, kako Šiber to naziva "političkom ozračju" (o čemu smo prethodno govorili).⁷⁷

⁷⁴ Termin NDH-obitelj označava obitelj u kojoj postoji znanje odnosno sjećanje da je neki njezin član bio pripadnik domobranske ili ustaške vojske u Drugom svjetskom ratu.

⁷⁵ Termin NOB-obitelj značava obitelj u kojoj postoji znanje odnosno sjećanje da je neki njezin član bio pripadnik narodnooslobodilačke borbe, tj. partizanskog pokreta u Drugom svjetskom ratu.

⁷⁶ I. ŠIBER, 2007, 199-201.

⁷⁷ *Ibid.*, 189.

Zaključak

U ovom smo radu predstavili i analizirali građu prikupljenu u etnografskom istraživanju, o kolektivnom sjećanju stanovnika općine Lovinac na sukobe i podjele u Drugom svjetskom ratu kao i posljedice tih sukoba u razdoblju SFRJ i od uspostave Republike Hrvatske sve do danas. U skladu s teorijskim polazištem analiziranja koncepta kolektivnog sjećanja istaknuli smo kako naša prikupljena etnografska građa predstavlja naracije pojedinaca-kazivača te kao takvu ju treba prvenstveno promatrati kroz koncept kolektivnog sjećanja (prema definiciji Brkljačić i Prlende), zatim kroz koncept komunikacijskog sjećanja (prema tumačenju Jana Assmanna) te kroz interakcionistički model nastanka kolektivnih sjećanja sociologije Tanje Jučković Juroš, s posebnim naglaskom na aktivno-intepretirajuću dimenziju. Također naš je cilj bio prikazati kako ove naracije nisu samo dio osobnih sjećanja pojedinaca s kojima smo razgovarali na terenu, već one u određenoj mjeri konstruiraju i specifičan politički identitet lokalne zajednice. To smo dokazali promatranjem primjera očuvanja sjećanja na preminule istaknute članove lokalne zajednice koji čini element kulturalnog pamćenja (prema tumačenju Jana Assmanna). Također analiziranje mnemotičkih zajednica unutar spomenutog interakcionističkog modela nastanka kolektivnih sjećanja pokazuje na koji se način sjećanja na sukobe u Drugom svjetskom ratu oblikuju te održavaju i prenose na nove generacije. U konačnici, pozabavili smo se suvremenim političkim kontekstom u kojem se takvo kolektivno sjećanje politički mobilizira te tako i sama ta mobilizacija, tj. glasovanje za određenu političku stranku postaje, na određeni način, dio tog procesa kolektivnog sjećanja i sastavni dio političkog identiteta.

Dakle, kazivači iz lovinačkog kraja u svojim su naracijama evocirali motive vezane uz Nezavisnu Državu Hrvatsku, njezine političke prvake te posebice vojske u kojima su služili članovi njihovih obitelji ili osobe iz uže i šire lokalne zajednice. Identifikacija s vojno-ideološkom stranom suprotnom partizanima, a i suprotnom Srbima, utjecalo je da se kroz razdoblje Jugoslavije takvo sjećanje prenosi kroz obiteljsku, lokalnu, etničku/nacionalnu i religijsku katoličku mnemotičku zajednicu. Drugim riječima, izjednačujući *ustaštvo* s obiteljskim nasljeđem, lokalnim lovinačkim identitetom, hrvatstvom kao i katoličkom vjerom kazivači su kreirali svojevrstan politički identitet. Zbog tih izuzetno snažnih emocionalnih veza, koje ih povezuju s navedenim zajednicama, a koje su posebno ojačane zbog osobnih trauma koje su proživjeli tokom Drugog svjetskog i Domovinskog rata, kazivači *ustaštvo* ne povezuju i ne izjednačuju s fašističkom ideologijom, rasnim zakonima i genocidom.

Političke promjene 1990-ih i uspostava Republike Hrvatske na čelu s Hrvatskom demokratskom zajednicom i Franjom Tuđmanom omogućila je da se dotad potiskivana kolektivna sjećanja o Drugom svjetskom ratu počinju javno iskazivati, čime je ta stranka uspješno politički mobilizirala nositelje tih sjećanja. S druge strane kazivači su takvu politiku, tj. promjenu u političkoj naraciji prošlosti percipirali kao oblik ispravljanja nepravde koja im je nanesena u razdoblju Jugoslavije (zbog spomenutog potiskivanja kolektivnih sjećanja na Drugi svjetski rat). Na taj način kazivači tumače vlastitu političku podršku HDZ-u kao nastavak iskazivanja vlastitog političkog identiteta u novom političkom kontekstu uspostavljene Republike Hrvatske. To posebice dolazi na vidjelo vezano uz negativan odnos kazivača prema političkim promjenama koje su nastupile od 2000. godine od kada su nove političke vlasti počele odbijati legitimirati takva kolektivna sjećanja kakvih su nosioci stanovnici lovinačkog kraja.

Osim što spada u znanstveno područje kulturne antropologije, konkretno *antropologije društvenog sjećanja* i *političke antropologije*, ova se problematika može razmatrati i kroz daljnji interdisciplinarni pristup, povijesni i politološki, posebice radi preciznijeg razumijevanja spomenute političke mobilizacije, da bi se u konačnici dobila potpunija slika promatranog fenomena. Međutim, svakako u konačnici valja istaknuti kako se ovakav kulturno-antropološki pristup istraživanja ove problematike pokazao vrlo zahvalnim za njezino dublje razumijevanje jer ona još uvijek predstavlja aktualni politički problem u suvremenom hrvatskom društvu.

Literatura

- Jan ASSMANN, Kultura sjećanja, u: *Kultura pamćenja i historija*, ur. M. Brkljačić i S. Prlenda, Golden marketing, Zagreb, 2006, 45-79.
- Maja BRKLJAČIĆ – Sandra PRLENDA, Zašto pamćenje i sjećanje? U: *Kultura pamćenja i historija*, ur. M. Brkljačić i S. Prlenda, Golden marketing, Zagreb, 2006, 7-19.
- Tihomir CIPEK, Sjećanje na 1945: čuvanje i brisanje - O snazi obiteljskih narativa. U: *Kultura sjećanja 1945. - Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. T. Ciper i S. Bosto, Disput, Zagreb, 2009, 155-166.
- Jasna ČAPO ŽMEGAČ, Objektivni i subjektivni čimbenici identifikacije sa zajednicom, *Etnološka tribina*, 20, 1997, 69-82.
- Gordana ĐERIĆ, Označeno i neoznačeno u narativima društvenog pamćenja: jugoslovenski. U: *Kultura sjećanja 1945. - Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. T. Ciper i S. Bosto, Disput, Zagreb, 2009, 83-92.
- Mile JAPUNČIĆ, *Lovinački kraj: vrijeme i ljudi*, Zagreb, Vlastita naklada, 2000.

- Dorđe PAVIĆEVIĆ, *Zajednice pamćenja i režimi pamćenja: ka odgovornom pamćenju. U: Kultura sjećanja 1945. - Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. T. Ciper i S. Bosto, Disput, Zagreb, 2009, 93-106.
- Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika = Dictionnaire etymologique de la langue croate ou serbe. Knj. 3., poni – Ž*, JAZU, Zagreb, 1973.
- Ivan ŠIBER, *Političko ponašanje – istraživanje hrvatskog društva*, Politička kultura, Zagreb, 2007.
- Tanja VUČKOVIĆ JUROŠ, *Kako nastaju kolektivna sjećanja: promišljanja o interakcionističkom modelu kolektivnih sjećanja*, *Revija za sociologiju*, 40 (1), 2010, 79-101.
- "Zajedno smo jači...", članak na službenoj web-stranici općine Lovinac <http://www.lovinac.hr/~lovinac/index.php?content=novosti&id=23> (Pregledano 27. 2. 2011.)
- Davorka MEZIĆ, *Svi smo 200 posto za spomenik Budaku*, članak iz *Slobodne Dalmacije*, online izdanje 12.8.2004. <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20040812/temedana02.asp> (Pregledano 5.3. 2011.)

RED versus BLACK -
THE POLITICAL INFLUENCES ON THE LIVES OF THE RESIDENTS OF THE LOVINAC
REGION THROUGH THE PRISM OF COLLECTIVE MEMORY

Summary

Presented in this paper are ethnological materials on the collective memory amongst the residents of the Lovinac region towards conflict and division in the period of WWII and their consequences in the periods of the Social Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Croatia. Collected from the personal narratives of interviewees the structure emphasises the vision and interpretation of past events by the local population and especially their political opinions and thoughts which are very strongly linked to memory. The transfer of these memories is initially explained through analyses of family, local, ethnic/national and religious Catholic mnemonic communities with which our interviewees belong to or with which they identify and so take their dominant narration of the past. Besides this, also observed here are the memories and influences in shaping the political identity of the local community especially through mentioning memories of deceased members of the community. It also observes the way in which this collective memory is reflected in the contemporary political context of the Republic of Croatia from its establishment in the 1990s. The accent is particularly emphasised on changes in the official political narratives of the past, which from 1990 changed and which enabled the political mobilisation of voters within the examined community. Political mobilisation alone with reference to party affiliation in a new political context becomes a part of the political identity in a way that is tightly connected to earlier established, collective memories.

Keywords: collective memories, Lovinac region, World War Two, NDH (Independent State of Croatia), NOB (Yugoslav people's national liberation struggle), political identity, political mobilisation, Social Federal Republic of Yugoslavia, Republic of Croatia